

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Respublikada vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mədətzadə Cəmsid Şəmsir oğlu

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d, dos Əhmədov F.S

“ ” _____ 2019-cu il

**“Respublikada vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: “Vergi və vergiqoyma”

Qrup: 612

Magistrant

Mədət zadə Cəmşid Şəmşir oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n, dos Seyfullayev İlqar Zülfüqar

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.e.n, dos Seyfullayev İlqar Zülfüqar

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d, professor Kəlbəyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

“IMPROVEMENT DIRECTIONS OF TAX INCENTIVES’ IMPLEMENTATION MECHANISM IN THE REPUBLIC”

SUMMARY

Purpose of the research - Investigation about improvement directions of tax incentives’ implementation mechanism.

Research methodology – systematic approach, analysis and generalization.

Discussion of research – the essence of the concept of tax concessions has been clarified, and proposals have been made to improve social benefits and tax incentives that lead to economic development through the use of new technologies and the application and expansion of tax incentives that eliminate social inequality in the legislation.

Scientific novelty of the research – Comparison of tax concessions, efficiency and regulatory issues, as the essence of the concept of tax concession as the hidden costs of the state.

Object and subject of research – The object of the research is tax system and tax privileges of the Republic of Azerbaijan. Investigating ways to develop tax incentives, evaluating its effectiveness, and developing a plan for proposals in this area constitute its subject.

Research restrictions – Restrictions on the database of estimation of targetedness, systemicity, effectiveness and effectiveness of tax incentives.

The results of the research – Given the limitations on verification analysis, a special survey questionnaire was developed to assess tax concessions and a common opinion on targeted, systematic, effective and effective tax incentives was based on the opinions of the respondents.

Proposals were made to improve tax incentives that stimulated economic growth and to create an information system to improve the effectiveness and effectiveness of the social tax payer.

Theoretical and methodological bases of the research work – are scientific works of economist scientists in Azerbaijan and foreign countries, including taxes, taxation, tax policy, tax privileges and their socio-economic significance and tax system, as well as the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, laws and normative acts of the Republic of Azerbaijan , state-related tax concessions and normative-legal acts of the Ministry of Taxes.

Keywords: tax regulation, tax policy, tax breaks, tax exemptions, subsidy

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	5
I fəsil.	VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	9
1.1.	Vergi güzəşti anlayışının sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun dövlətin vergi siyasətində rolu.....	9
1.2.	Vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinin konseptual əsasları.....	18
II fəsil.	AZƏRBAYCANDA VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN NORMATİV-HÜQUQİ ƏSASLARININ VƏ TƏTBİQİ VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	33
2.1.	Azərbaycanda tətbiq olunan vergi güzəştlərinin təkamülü və onların normativ-hüquqi əsasları	33
2.2.	Vergi güzəştlərinin tətbiqində ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplərinə riayət olunma səviyyəsinin təhlili	38
2.3.	Vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilməsi.....	43
III fəsil.	VERGİ GÜZƏŞTLƏRİ MİLLİ İQTİSADİYYATIN TƏNZİMLƏNMƏSİ VASİTƏSİ KİMİ	50
3.1.	Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi	50
3.2.	Sosial vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yolları	56
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	61
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	64
	Cədvəllərin siyahısı.....	68
	Qrafiklərin siyahısı.....	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Vergi güzəştləri hal-hazırda iqtisadiyyatın bütün təsərrüfat subyektləri üçün, xüsusilə dövlət üçün çox aktual məsələlərdən biridir. Vergi güzəştlərinə nəzər yetirməzdən əvvəl, vergilərin ümumi mahiyyətini açıqlamaq lazımdır. Vergilər böyük iqtisadi mahiyyətə malikdir, belə ki inkişaf etmiş ölkələrin büdcə daxilolmalarının 80 faizindən çoxunu məhz vergilər təşkil edir. Dövlət bir təsərrüfat subyekti kimi az gəlir əldə edir və ÜDM-də dövlət sektorunun payı azlıq təşkil edir. Dövlət gəlirlərini xarakterik xüsusiyyətlərinə görə təsnifləndirsək, büdcə daxilolmaları aşağıdakı üç mənbədən formalaşacaqdır:

1. Dövlət əmlakı və ehtiyatlarından istifadəyə görə tutulan haqq.
2. Dövlət qiymətli kağızları, lotereyaların və s. satışından əldə olunmuş gəlirlər.
3. Vergi şəkilində yığılan məcburi ödənişlər

Göründüyü kimi vergilər dövlət gəlirlərinin əksər hissəsini təşkil edir. Bu zaman bu ödənişlərə tam və ya qismən azadolmalar, güzəştlər, subsidiyalar və ya digər xüsusi rejimlərin tətbiq olunması dövlətin xərcləri kimi başa düşülə bilər. Təbii ki, dövlətin öz xərclərinin idarə olunması, ölçülməsi, səmərəliliyinin və uyğunluğunun monitorinqi və nəzarəti olduqca vacib və əhəmiyyətli məsələdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Vergi güzəştlərinin tədqiq olunması, öyrənilməsi və sistemli şəkildə tətbiq olunması dövlət vergi siyasətinin ayrılmaz hissəsi olmaqla böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əsas məsələlərdən biri kimi vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi yolları və istiqamətləridir. Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün onun tətbiqi mexanizmləri araşdırılmalı və konkret üsullar təqdim olunmalı eləcədə, bu mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinə çalışılmalı, innovativ texnologiyaların bu sistemə təsiri gücləndirilməlidir. Tədqiqat apardığımız bu mövzunun aktuallığının digər bir tərəfi də ondan ibarətdir ki, vergi güzəşti anlayışının mahiyyətinin nə olduğu tam olaraq VM-də öz əksini tapmamışdır. İkinci bir məsələ isə vergi güzəştləri ilə bağlı

vahid informasiya sistemi yoxdur. Sadalanan məsələlər bu sahədə çatışmazlıqların olduğunu göstərir və tədqiq olunması olduqca vacib olan bir məsələyə çevirir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Magistr dissertasiya işinin məqsədi ondan ibarətdir ki, aparılan tədqiqat vergi güzəştlərinin nəticələrinin və səmərəliliyinin analiz olunmasında, qiymətləndirilməsində, vergi güzəştlərinin tətbiqi prosesinin və optimallaşdırılmasının təkmilləşdirilməsində və digər müvafiq qərarların qəbulu prosesində faydalı olacaqdır. Vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün aparılan tədqiqatın və statistik təhlillərin nəticəsi və məsələlərin həlli istiqamətində xüsusi təkliflər planı hazırlanacaq, vergi güzəştlərinin səmərəli şəkildə tətbiqi işində mövcud çatışmazlıqların və məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması üçün konkret yollar irəli sürülmüşdür.

Vergi güzəştlərinin analiz olunmasına mane olan vahid informasiya bazasının məhdudluğunu nəzərə alaraq, informasiya bazasının quruluşu və keyfiyyətləri ilə bağlı təkliflər verilmişdir.

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi yolları, habelə, Sosial vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə təkliflər verilmişdir.

Qeyd olunmuş məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Respublikada tətbiq edilən vergi güzəştlərinin ümumi təhlili
- Vergi güzəştlərinin tətbiqində xarici ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsi
- Vergi güzəştlərinin ünvanlılığının və sistemliliyinin təhlili
- Vergi güzəştlərinin nəticəliliyinin və səmərəliliyinin tədqiqi
- Vergi dərəcələrinin optimal səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsipləri və mexanizmləridir. Vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinin, və onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji məsələləri isə tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqat metodları. Vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üçün əsasən sistemli yanaşma , təhlil və ümumiləşdirmə, eləcə də empirik təhlil və sintez metodlarından istifadə olunacaq. Dəqiq riyazi hesablamaların alınması üçün riyazi-statistikada istifadə olunan formul və düsturlardan geniş istifadə olunması nəzərdə tutulur. Nəticələri aydın şəkildə görmək və izləmək üçün cədvəllərdən və diaqramlardan istifadə olunacaqdır. Bütün hesablamaları ümumiləşdirmək və səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün Eviews proqramı və Data Analysis Excel proqram əlavəsindən istifadə olunacaqdır. Eviews proqramı nəticələrin dəqiq şəkildə hesablanması üçün əvəzsiz rol oynayacaq, Data Analysis Excel proqram əlavəsi isə cədvəllər və formulaların köməyi ilə nəticələrin daha asan şəkildə anlaşılmasına kömək edəcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Vergilər, vergitutma, vergi siyasəti, vergi güzəştləri və onun sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və ümumilikdə vergi sistemi haqqında Azərbaycanın və xarici ölkələrdə iqtisadçı alimlərin elmi əsərləri, eləcə də, Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının qanunları və normativ aktları, vergi güzəştləri ilə bağlı dövlət qərarları və Vergilər Nazirliyinin normativ-hüquqi aktları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Vergi güzəştlərinin ünvanlılığının, sistemliliyinin, nəticəliliyinin və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə informasiya bazasının məhdudluğu.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın təhlili məsələlərində məhdudiyyətləri nəzərə alaraq vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsi üçün xüsusi sorğu anketi hazırlanmış və respondentlərin fikirləri əsasında vergi güzəştlərinin

ünvanlı, sistemli, nəticəli və səmərəliliyi haqqında ümumi fikir yürüdülmüşdür. İqtisadi artımı stimullaşdıran vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi və sosial vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi üzrə informasiya sisteminin yaradılması barədə təkliflər verilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir. Birinci fəsildə respublikada tətbiq olunan vergi güzəştlərinin nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmiş, vergi və vergi güzəştinin mahiyyəti və funksiyaları, strukturu və təsnifatlaşdırılması araşdırılmış, həmçinin bu sahədə dünya təcrübəsi ilə bəzi müqayisələr aparılmışdır. İkinci fəsildə Azərbaycanda tətbiq olunan vergi güzəştlərinin təkamülü və onların normativ-hüquqi əsasları tədqiq olunmuş, vergi güzəştlərinin tətbiqində ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplərinə riayət olunma səviyyəsinin təhlili aparılmış, eyni zamanda vergi güzəştləri səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilmişdir. Üçüncü fəsildə Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi yolları, habelə sosial vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yolları araşdırılmış və təkliflər verilmişdir.

I FƏSİL

VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Vergi güzəşti anlayışının sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun dövlətin vergi siyasətində rolu

Vergi güzəştlərinin mahiyyətini açıqlamaq üçün Vergi Məcəlləsinə nəzər yetirsək, burada “vergi güzəşt”i anlayışının tam və ətraflı tərfi verilmədiyinin şahidi olarıq. Vergi güzəştləri ilə bağlı tədqiqat aparmış bir çox alimlər və mütəxəssislər də həmçinin buna öz iradəni bildirməklə yanaşı, vergi güzəşti anlayışının dəqiq tərfi üçün təkliflər vermişlər. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin “ Vergilərin müəyyən edilməsinin əsas şərtləri” adlanan 12-ci maddəsində qeyd edilir ki, vergi müəyyən edildikdə, Vergi məəcəlləsi ilə nəzərdə tutulan əsaslarla vergi güzəştləri tətbiq oluna bilər. Məsələn üçün Vergi Məcəlləsində “vergi anlayışı” belə izah olunur. Vergi – dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə küçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Lakin, təəssüflər olsun ki, vergi güzəştləri barəsində belə bir izaha rast gələ bilmirik. Digər ölkələrin vergi qanunvericiliyində də vergi güzəştlərinin hüquqi tərifində də müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn üçün, qonşu Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsinə görə vergi güzəşti bir qrup vergi ödəyicilərinə digər ödəyicilərə münasibətdə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş üstünlük kimi qəbul olunur və bu üstünlük, vergiləri ödəməkdən tam və ya qismən azad edilmə kimi nəzərdə tutulur.

Həmçinin Vergi Məcəlləsinə diqqət yetirdikdə vergi güzəştlərinin ayrı-ayrı vergi növləri üzrə tətbiq olunan tam və ya qismən azadolmalar kimi təqdim edildiyinin şahidi olarıq.

Ümumi olaraq vergi güzəştlərinin aşağıdakı kimi təsnifatı aparılır.

- ✓ ayrı-ayrı subyektlərə verilən güzəştlər;
- ✓ obyektə verilən güzəştlər;
- ✓ vergi dərəcələri üzrə güzəştlər;
- ✓ müddət üzrə güzəştlər

Yuxarıda göstərilən vergi güzəştləri qrupları aşağıdakı formalarda da verilə bilər:

1. Müxtəlif kateqoriyalı şəxslərin vergi ödəməkdən azad edilməsi. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarının, Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının, Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının gəlir vergisindən qismən azad edilməsi nəzərdə tutulur. Bəzi ölkələrin qanunvericiliyi müəyyən müddət ərzində kiçik müəssisələrin, xarici investisiyalı müəssisələrin bəzi vergilərdən qismən və ya tamamilə azad edilməsini nəzərdə tutur.
2. Vergitutma obyektinin vergi ödəməkdən qismən və ya tamamilə azad edilməsi. Məsələn bir sıra ölkələrdə investisiyaya yönəldilmiş mənfəət vergidən tam və ya qismən azad edilir. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalından əldə edilən mənfəət azaddır.
3. Zərərin keçirilməsi. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında müəssisənin gəlirlərdən çıxılmasına yol verilən xərclərinin gəlirdən artıq olan hissəsi beş ilədək davam edən sonrakı dövrə keçirilir və illər üzrə məhdudiyyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilir.
4. Obyektin vergiyə cəlb olunmayan minimal hissəsinin təyin edilməsi. Məsələn, fiziki şəxsin əsas iş yerində (əmək kitabçasının olduğu yerdə) hər hansı muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən aylıq gəliri 2500 manatədək olduqda onun ölkə üzrə yaşayış minimumunun 1 mislinədək olan hissəsi gəlir vergisinə cəlb edilmir.
5. Vergi dərəcələrinin azaldılması. Məsələn, əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan, işçilərinin ən azı 50 faizi əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50 faiz azaldılır.

6. Mülkiyyət formasından asılı olaraq verilən güzəştlər. Məsələn, büdcə təşkilatları əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar.

Dövlət vergilərdən iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsas aləti kimi istifadə edir. Vergi güzəştlərinin həcmi, miqyası və şərtlərini dəyişmək iqtisadi vəziyyətə çox böyük təsir edə bilər. Güzəştli vergitutma rejimi istehsalın strukturuna, xalq təsərrüfatının prioritet təşkil edən sahələrinin inkişafına güclü təsir imkanına malikdir.

Bundan başqa, mahiyyətə güzəşt xarakteri daşıyan aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi, vergitutma bazasından çıxılması üçün məhdudlaşdırılan və ya məhdudlaşdırılmayan məbləğlərin müəyyən olunması kimi digər maddələrdən istifadə edilmişdir.

Göründüyü kimi Vergi Məcəlləsində vergi güzəşti anlayışının dəqiq mahiyyəti verilmir və təbii ki, vergi güzəştləri ümumilikdə çox geniş şəkildə başa düşülür və bu da onu bir konkret tərif halına gətirmək baxımından çox çətinlik yaradır lakin əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi iqtisadi ədəbiyyatlarda vergi güzəştləri ilə bağlı çoxlu təriflər görmək olar.

Onlardan birində vergi güzəştləri belə şərh olunur, “vergi güzəştləri vergitutma obyektinə mövcud olan zaman vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyicisinə vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad olmaq üçün təqdim etdiyi müstəsna imkandır”.

Hesab edirik ki, bu tərif vergi güzəştlərinin tətbiqi sahələrini tam əhatə etmir və tam ətraflı deyil. Məsələn, zərərin keçirilməsi daha çox müddətlə əlaqədar güzəştdir və zərərin növbəti 5 il ərzində hissə-hissə əvəzləşdirilməsi məqsədi güdür. Lakin yuxarıdakı, tərifdə sözü gedən məsələ haqqında alternativ heç bir qeyd yoxdur.

Bəzi mənbələrdə vergi güzəştləri belə qruplaşdırılır;

1. Tətbiqi məqsədlərinə görə,
 - a. İqtisadi güzəştlər
 - b. Sosial güzəştlər

İqtisadi güzəştlərə misal olaraq hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə vergi güzəştləri, sosial güzəştlərə isə fiziki şəxslərin gəlir vergisinə aid vergi güzəştlərini göstərmək olar.

2. Təsir və nəticələrinə görə,
 - a. Stimullaşdırıcı
 - b. Dəstəkləyici

Burada vergi güzəştləri dövlət tənzimləməsi aləti kimi, hansısa konkret sahəni inkişafına nail olmaq məqsədilə stimullaşdırıcı güzəştlər tətbiq edir, ixrac mallarının ƏDV-yə “0” dərəcə ilə cəlb olunması, kənd təsərrüfatı sahələrində və sənaye parklarında tətbiq edilən vergi güzəştləri buna misal olaraq göstərmək olar. Dəstəkləyici güzəştlərə isə keçmiş illərin zərərini növbət illərdə hissəli şəkildə tanınması və kompensasiya edilməsi bariz nümunədir.

3. Təqdim edilmə formalarına görə
 - a. İstisnalar
 - b. Çıxımlar
 - c. Vergi dərəcələri ilə güzəştlər
 - d. Verginin ödənilmə müddəti üzrə verilən güzəştlər

İstisnalar ayrı-ayrı vergitutma obyektlərinin vergidən azad edilməsinə yönəldilmiş vergi güzəştləridir. Misal olaraq, kənd təsərrüfatı, sənaye parklarını göstərmək olar. Çıxımlara misal kimi isə fiziki şəxslərin gəlir və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini göstərmək olar.

İxrac mallarına “0 dərəcə” ƏDV ilə tətbiqi vergi dərəcələri ilə güzəştlərə, zərərin növbəti illərə keçirilməsi isə ödənilmə müddəti ilə bağlı vergi güzəştlərinə aiddir.

Vergi güzəştləri dövlətin əsas tənzimləyici alətlərindəndir. Məhşur şotland əsilli filosof və iqtisadçı Adam Smit öz yazdığı “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat” adlı əsərində vergitutmanın prinsiplərindən bəhs edərkən orada

“ədalətlik” prinsipini xüsusi olaraq vurğulayır. Millətin Sərvəti, Şotlandiya iqtisadçısı Adam Smith tərəfindən iqtisadi nəzəriyyənin seminal bir işidir. 1776-cı ildə nəşr olunmuşdur və azad bazarın rolu və məqsədi barədə ilk təriflərdən biridir.

Smith, məqsədinin, bəzi xalqların digər millətlərdən daha zəngin olduqlarını təsəvvür etmək olduğunu söyləyərək kitabını başlayır; digər ölkələrin daha çox işləməsi və ya daha yaxşı resursları olmadığı deyil. Adam Smith üçün cavab azad ticarətdir. Smith, pulun təməli və pulun ticarəti asanlaşdıran yolları ilə bizi dolaşır. Barter sistemi ilə digər insanların istədiyi şeyləri satmaq üçün gözləməliyik; Pul maneəni aradan qaldırır. Bu sistem yaxşı işləyir və daha az tənzimləmə bu azad ticarət sisteminə mane olur, sistem daha hamarlaşır.

Təlimin əsas prinsiplərindən biri konsepsiyanın "görünməz əl" adlandırdığı bir konseptidir. Qiymətləndirmə və qiymətləndirmə sistemi rəhbərlik orqanları və bazarın bu elementləri ilə birbaşa və dolayısı ilə reaksiya verdiyini göstərir. Alınması və satılması təbii olaraq baş verir və idarəetmə orqanı bu sistemi tənzimləmək üçün addımlayana qədər davam edir. Hökumətlər tənzimləmədən çıxdıqda, məhsul yaratan insanlar həmişə ən böyük mənfəət qazanmaq üçün işləyəcəklər. Bu, bütün ətrafında uğur qazanır, çünki biznes sahibləri uzun fikirləri nəzərə alaraq, ən yaxşı işlərini ortaya qoyacaqlar. O, bir qəssab nümunəsi verir. Qəssab pis ət ətini satarsa, müştəriləri geri qayıda bilməz. O, qısa müddətdə mənfəət əldə edə bilər, lakin uzun müddətdə yaxşı bir məhsul satmaq daha yaxşıdır ki, insanların ödəyirlər.

Bazarın görünməz tərəfi ilə davam edən əksəriyyətin yaxşılığı üçün çalışan bir firavan sistem təmin edir. Smith bəzi super zəngin olacağını etiraf edir və bəziləri kasıb qalacaqlar, amma bunun üçün inkişaf etməkdə olan bir iqtisadi sistemin

ödənilməsi məntiqi bir qiymətdir. Azadlığın üstünlük qazanması və əksəriyyətin xoşbəxtliyi və hədəflərini davam etdirməsi üçün sistem bəzi qeyri-bərabərlik tədbirlərinə imkan verməlidir.

Smit, zamanın hökmran iqtisadi nəzəriyyəsinə, merkantilizmə cavab olaraq Millətin Sərvətini yazdı. Merkantilizm, iqtisadi sistemin qazanan və zərər çəkən bir qrup olduğunu ifadə etdi. Zəngin bir ölkə üçün başqa ölkənin yoxsul olması lazımdır. Sərvətlər məhduddur və bu, başqa ölkənin hesabına öz ölkənizin faydasıdır. Bu nəzəriyyə ölkələr sərhədləri içərisində pul və resurslar gətirmək üçün çox çalışdılar, amma pulun içində qalması üçün pulsuz mübadiləyə mane oldu. Ölkələr xaricdəki ölkələrdən gətirilən mallara, bəzən özünün uzunmüddətli xərcləri hesabına böyük tariflər götürürlər.

Smith, azad ticarətin ölkələrə sərhədləri daxilində istehsal etmək və istehsal etmək üçün ucuz məhsullar ixrac etmək üçün çox bahalı olan malları idxal etməyə imkan verdiyini iddia edir. Sərhədlərin açılması uzunmüddətli müddətdə daha yaxşıdır, çünki uzunmüddətli istehsal xərcləri azdır. Xalqımızın bu daha yaxşı, daha ucuz məhsullara çıxmasına imkan verməyərək və nəticədə iqtisadiyyata fayda verəcək ticarət əlaqələrindən əl çəkərək öz iqtisadi sisteminə zərər veririk.

O, azad bazarın ərazisindən kənara çıxmalı olan bir neçə sistemlə bağlı müzakirələrlə kitabını bağlayır. O, dövlət məktəbləri və polis kimi qurumların hökumətin idarə olunması və tənzimlənməsi lazım olduğunu qeyd edir, çünki onların məqsədi mənfəət deyil, ictimai xeyirdir. Smith bu səbəbdən vergi və hökumət qurumlarına dəqiq inanır. Hökumətin yaxşılığı naminə bu cür ictimai qurumları hökumətin səlahiyyətindədirlər.

Kitabın əsas mövzusu, sərvətin yaradılması konsepsiyasıdır. Smith, inandıqları şeylərin komponentlərini təsvir edir, müvəffəqiyyətli bir iqtisadiyyat edir. Hökumətlər öz tərəflərini bazardan çıxarırlar ki, bu da istehlakçılara və istehsalçılara mal haqqında ən yaxşı qərarlar verməyə imkan verir. Hökumət sistemin tənzimlənməsinə çalışdıqda, istehsalçıları ən yüksək xeyirli olanı həyata keçirmək məsuliyyətindən uzaqlaşdırır. Bu, öz növbəsində, keyfiyyətli malların iqtisadiyyatını və nəticədə sabitliyini pozur.

Rəqabət Smith sisteminin əsasıdır. İstehsalçıların məhsullarını ən yaxşı şəkildə yaratmağa yönəldiyi şey bazarın rəqabətidir. Bu, hətta sərhəddə də yaxşı bir şeydir. Ölkələr tənzimləmə və ya ticarətin məhdudlaşdırılması yolu ilə rəqabəti bağladıqda sistemin görünməz əlləri özünü balanslaşdırmaq üçün azad deyildir.

Bu nöqtəni göstərmək üçün Şotlandiyada şərab nümunəsi verən Smith. Şotlandiya şərab çıxarmaq üçün pis təchiz olunub və beləliklə Fransız şərab idxalını məhdudlaşdırmaq rəqabətin müsbətliyini yox sayır və uzun müddətli müddətdə ictimaiyyətin pullarını sərf edir. Fransız şərabının Şotland şərabla rəqabətə icazə verilməsi daha yaxşı bir məhsul istehsal edir və Şotland iqtisadiyyatına kömək edə bilməyəcək bir şeyi istehsal etməyə cəhd göstərməyin itməsinə kömək edir.

Bir çox insanlar Smitin kitabını azad bazar iqtisadiyyatının doğrulmasının təmsilçisi kimi görürlər. Bu günahsız olmasa da, müasir azad bazar iqtisadiyyatları onun əsasını göstərir. Ümumiyyətlə vergiturmada ədalətliliyə tam nail olmaq bütün dövlətlərin istədiyi lakin əlçatmaz olan bir arzusudur. Vergi qanunvericiliyi ödəyicilərin hər birinin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərinə görə tam ədalətli şəkildə vergi öhdəliyini müəyyən edə bilmir. Məsələn bir müəssisədə 3 nəfər eyni məbləğdə

əmək haqqı alan işçi var. Qanunvericiliyə görə onlardan eyni miqdarda vergi tutulmalıdır, lakin qanunvericilik bu işçilərdən birinin subay digərinin təküshaqlı, o birisinin isə ikiuşaqlı ailəsinin olduğunu nəzərə ala bilmir. Belə olan halda dövlət bu sosial bərabərsizliyi düzəltmək üçün vergi güzəştlərindən və azadolmalardan istifadə edir. Eyni zamanda vergi güzəştləri iqtisadiyyatda tənzimləyici və stimullaşdırıcı alət kimi də tətbiq olunur. Misal üçün kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə torpaq vergisindən başqa digər vergilərdən müəyyən müddətə azadolunmalar, həmçinin sənaye və ya texnologiyalar parkında sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslərin gəlir vergisindən 7 il müddətinə azad olunması, habelə ixrac olunan mallara “sıfır” dərəcə ƏDV tətbiq olunması dövlətin tənzimləyici və stimullaşdırıcı tədbirləri sırasına daxildir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda vergi güzəştləri ilə verilən izahlardan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu azadolmalar və güzəştlər dövlətin (büdcə) xərcidir. Bəzi mütəxəssislər “vergi güzəşti” anlayışının ləğv edilməsini, əvəzində isə büdcə qanunvericiliyində “vergi subsidiyası” anlayışından istifadə edilməsini təklif edərək qeyd edirlər ki, bu subsidiyalar büdcənin “xərclər” hissəsində və onun icrası barədə hesabatda əks olunmalıdır. Bir sıra mənbələrdə amortizasiya ayırmalarını da vergi güzəştləri kateqoriyasına aid edildiyinin şahidi oluruq. Lakin bizim fikrimizcə amortizasiya vergi güzəşti sayılmamalıdır. Amortizasiya “hesablama metodu” (Accrual assumption) prinsipinə görə əsas vəsaitlərin dəyərinin hissə-hissə şəkildə xərc şəkildə silinməsidir. Hesablama mühasibatı nağd pul əməliyyatları baş verdikdən asılı olmayaraq iqtisadi hadisələri tanıyaraq bir şirkətin fəaliyyətini və mövqeyini ölçən mühasibat metodudur. Ümumi fikirdir ki, iqtisadi hadisələr, ödəmə edildikdən (və ya qəbul olunandan) çox vaxt əməliyyatın baş verdiyi vaxt gəlirləri uyğunlaşdırmaqla (uyğunluq prinsipi) eşitdirməklə tanınır. Bu üsul, cari pul vəsaitlərinin daxilolmalarının gələcəkdə gözlənilən pul vəsaitlərinin daxilolmalarının birləşməsinə və şirkətin hazırkı maliyyə vəziyyətinin daha dəqiq bir şəkildə

göstərilməsinə imkan verir. Hesablama mühasibatlığı çox kiçik şirkətlər istisna olmaqla, bir çox şirkət üçün standart mühasibat praktikası hesab olunur. Bu metod şirkətin hazırkı vəziyyəti haqqında dəqiq bir şəkil təqdim edir, lakin onun nisbi mürəkkəbliyi onu daha bahalı həyata keçirir.

Bu üsula olan ehtiyac biznes əməliyyatlarının artan mürəkkəbliyindən və daha dəqiq maliyyə məlumatı arzusundan yaranmışdır. Kredili satış və uzun müddət ərzində gəlir axınlarını təmin edən layihələr əməliyyatın nöqtəsində şirkətin maliyyə vəziyyətinə təsir göstərir. Buna görə də, bu cür hadisələrin həmin hesabat dövründə həmin əməliyyatlar baş verdiyi dövrdə maliyyə hesabatlarında da əks olunması vacibdir.

Hesablama mühasibat uçotu əməliyyatları pul vəsaitlərinin mübadiləsi olduqda yalnız pul vəsaitlərinin mühasibat uçotunun ziddidir. Məsələn, 30 oktyabrda bir müştəri üçün 5000 dollar xidmət verən bir konsaltinq şirkətini nəzərdən keçirin. Müştəri xidməti göstərilən xidmətlər üçün qanun layihəsini alır və 25 noyabr tarixində nağd ödəniş edir. Bu əməliyyatın daxil edilməsi nağd pul və hesablama üsulları ilə fərqlənir. Konsaltinq xidmətləri tərəfindən yaranan gəlir yalnız pulun şirkət tərəfindən alındığı zaman pul vəsaitləri metodu ilə tanınacaq. Nağd mühasibat metodundan istifadə edən şirkət noyabrın 25-də 5000 dollar gəlir əldə edəcək.

Ancaq hesablama metodu, pul metodunun dəqiq olmadığını söyləyir, çünki mümkün olmadıqda, xidmətlərin təmin olunduğu üçün şirkət gələcəkdə bir nöqtədə nağd pul alacaqdır. Müştəri üçün göstərilən xidmətlərin bankda hələ olmadığı təqdirdə, hesablama metodu gəlir əldə edir. Gəlir, 30 Oktyabr qazanmış kimi tanınacaq. Satış, balansın cari aktivlər bölməsində tapılmış debitor borcu kimi tanınan bir hesaba qeyd olunur.

Xərcləri hələ ödənilməməsi üçün xərc çəkən şirkət xərcləri yaranan gündə biznes xərcini tanıyacaq. Mühasibat uçot metoduna əsasən, mal və xidmətlərin alınması üzrə kredit götürən şirkət öhdəliyin tarixindən gec olmayaraq hesabat verməlidir.

Hesablanmış xərclər balansın cari öhdəliklər bölməsində öhdəliklər hesabında, həmçinin gəlir hesabatında xərc kimi qeyd ediləcəkdir. Ümumi defterdəki, qanun layihəsi ödənildikdə, borc öhdəliyi hesabı borc verilir və pul hesabına yazılır.

Hesablama hesabatlarına əsasən, firmaların gözlənilən pul vəsaitlərinin daxilolmalarının və axınlarının dərhal geribildirimi var, bu da müəssisələrin mövcud resurslarını daha yaxşı idarə etmək və gələcək üçün səmərəli planlaşdırmağı asanlaşdırır. “Hesablama metodu” gəlirlərin və xərclərin baş verdikləri dövrdə tanınmasını tələb edən bir prinsipdir. Bu prinsipə görə əgər əsas vəsait bir il ərzində yox, ümumilikdə istifadə müddəti (useful life) üzrə dəyəri hissəli şəkildə silinməlidir. Burada, vergi güzəştlərində söhbət gedə bilməz.

“Vergi və İnvestisiya” kitabının müəllifləri “vergi güzəşti” anlayışının mahiyyətini belə müəyyənləşdirmişlər: “Vergi güzəşti dedikdə, vergi ödəyicilərinin vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad olması, vergitutma bazasının qismən azaldılması, verginin aşağı dərəcələrlə hesablanması və ödənilmə müddətinin artırılması üzrə qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquqları nəzərdə tutulur. (Məmmədov Ə.C., Seyfullayev İ.Z. 2013)

Düşünürük ki, bu tərif nisbətən daha əhatəli şəkildə vergi güzəşti anlayışını izah edir və güzəşt xarakterli digər imkan və üstünlükləri də özündə ehtiva edir. Vergi Məcəlləsində vergi güzəştləri ilə bağlı verilmiş bu və digər tərifləri nəzərə alaraq açıqlama verilə bilər.

1.2. Vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinin konseptual əsasları

Vergi sisteminin əsasları və vergitutmanın prinsipləri haqqında V.R.Mirabo, F.Yusti və Foma Akvinski kimi iqtisadçı alimlər əvvəlcədən bir çox məsələlərə aydınlıq gətirənlər də, onları tam bir sistem və qanunlar toplusu halına gətirən, şəxs məhz Adam Smitə (1723-1790) olmuşdur. Əksər amerikalılar ehtimal ki İstiqlal

Bəyannaməsi deyəcəklər. Amma bir çox adam, Adam Smitin "Millətin Zənginliyi" nin daha böyük və daha qlobal bir təsirə malik olduğunu iddia edirdi.

9 Mart 1776-cı ildə, "Millətin mal-dövlətinin təbiətə və səbəblərinə dair bir sorğu" - sadəcə olaraq "Millətin sərvəti" adlandırılan ilk nəşr olundu. Ticarət yolu ilə bir Şotlandiya filosofu olan Smith, kitabını mercantilist sistemi yüksəltmək üçün yazdı. Mercantilizm, zənginliyin sabit və sonlu olduğunu və nicat vermənin yeganə yolunun, xaricdən qızıl və tarifi məhsullar yığmaq olduğunu söylədi. Bu nəzəriyyəyə görə, millətlər öz mallarını digər ölkələrə satmalıdır, əksinə heç bir şey satın almırlar. Çox ehtimal ki, ölkələr beynəlxalq ticarəti dayandıran cavab tarifləri dövrünə düşdülər. Smitin tezisinin əsası insanın öz maraqlarına (ya da müasir dövrdə baxma) təbii meylinin firavanlığa gətirib çıxardığıdır. Smith, hər kəsin istədikləri kimi məhsul istehsal və mübadilə etmək azadlığını verərək (azad ticarət) və bazarları yerli və xarici rəqabətə qədər açmaqla, insanların təbii öz maraqları sərt dövlət tənzimləmələrindən daha çox rifahı təmin edəcəkdə.

Smith, insanları gündəlik iqtisadi seçimlərindən ötəri ictimai maraqları təşviq etdiyinə inanırdı. "O (ümumiyyətlə), ümumiyyətlə, nə ictimai maraqları təşviq etmək niyyətindədir, nə də onu təşviq edir. Xarici sənayedə olan daxili dəstəyi üstün tutaraq, yalnız öz təhlükəsizliyini nəzərdə tutur və bu sənayenin məhsulu ən böyük qiymətə görə yönəldir, yalnız öz qazancını nəzərdə tutur və o, bu işdədir. bir çox digər hallarda, görünməz bir tərəfdən rəhbərlik etdiyi niyyətin heç bir parçası olmayan bir sonu təşviq etmək üçün başçılıq etdi "deyərək," İnsanın təbiətə və millətin sərvətinə səbəb olan bir araşdırma "ifadəsini istifadə etdi. Bu azad bazar qüvvəsi görünməz əl olaraq bilinirdi, ancaq onun sehrini gətirmək üçün dəstək lazım idi.

Adam Smithin "görünməz əl" adlandırdığı iqtisadiyyatda avtomatik qiymət və paylama mexanizmləri - mərkəzləşdirilmiş, yuxarıdan aşağı planlaşdırma orqanları ilə doğrudan və dolaysız əlaqə qurur. Hökumətə qarşı görünməz əl olaraq çərçivə verilmiş bir argumentdə bəzi mənalı konseptual səhvlər var. Görünməz əl əslində

fərqli bir quruluş deyil. Bunun əvəzinə, istehlakçılar və istehsalçılar ticarətlə məşğul olduqda baş verən bir çox hadisələrin cəmidir. Smitin görünməz əl fikirlərinə dair fikirləri iqtisadiyyat tarixində ən vacib məsələlərdən biri idi. Bu, azad bazar ideologiyalarının əsas səbəblərindən biridir. Görünməz əl teoremi (ən azı müasir şərhlərdə) istehsal və daşınma vasitəsi özəl sahib olmalıdır və ticarəti tənzimləməsiz təşkil edərsə, öz növbəsində, cəmiyyət cəmiyyəti inkişaf etdirəcəkdir. Bu arqumentlər təbii olaraq hökumətin konsepsiyası və funksiyası ilə rəqabət aparır.

Hökumət serendipitas deyildir - bu qətiyyətli və qəsdəndir. Siyasətçilər, tənzimləyicilər və hüquqi güc tətbiq edənlər (məsələn, məhkəmələr, polislər və hərbi vəzifəlilər) məcbureddici məqsədləri müəyyənləşdirirlər. Bununla belə, əksinə, makroiqtisadi qüvvələr - təklif və təklif, alqı-satqı, mənfəət və zərər hökumət siyasətini qadağan etməyən və ya ləğv edənə qədər könüllü şəkildə baş verir. Bu mənada hökumət ətrafındakı deyil, görünməz tərəfdən təsir göstərməsini daha dəqiq ifadə edir.

Ancaq bu, dövlətin planlaşdırılmasına mane olan bazar mexanizmlərinin olmamasıdır. Bəzi iqtisadçılar bunu iqtisadi hesablama problemi hesab edirlər. İnsanlar və biznes fərdi olaraq yaxşı və ya xidmət üçün pul ödəməyə hazır olduqlarına görə qərar qəbul etdikdə, bu məlumat qiymət mexanizmində dinamik şəkildə tutulur. Bu, öz növbəsində resursları avtomatik olaraq ən çox dəyərləndirilən məqsədlərə doğru ayırır.

Hökumətlər bu prosesə müdaxilə etdikdə istenmeyen çatışmazlıqlar və ziyan meydana gəlir. 1970-ci illərdə ABŞ-da kütləvi qaz çatışmazlığını düşünün. Neft ixrac edən ölkələrin yeni təşkilatı (OPEK) neftin qiymətini artırmaq üçün istehsalını azaldıb. Nixon və Ford idarələri benzin qiymətini Amerika istehlakçılarına məhdudlaşdırmaq üçün qiymət nəzarətini tətbiq edərək cavab verdi. Məqsəd, ucuz qazın ictimaiyyətə çatdırılması idi.

Bunun əvəzinə, qaz stansiyalarının bir neçə saatdan çox müddətdə açıq qalması təşviq etməməsi idi. Neft şirkətləri ölkə daxilində istehsalını artırmaq üçün heç bir təşviq almadılar. İstehlakçılar lazım olduqdan daha çox benzin almaq üçün bütün stimulları var idi. Böyük miqyaslı çatışmazlıqlar və qaz xətləri yaranmışdı. Həmin qaz xətləri yoxlanıldıqdan sonra demək olar ki, dərhal itdi və qiymətlər artmağa icazə verildi.

Görünməz əlin hökuməti məhdudlaşdırdığını söyləmək cazibədar olsa da, bu mütləq doğru olmazdı. Əksinə, könüllü iqtisadi fəaliyyətə böyük ictimai fayda verən qüvvələr hökumətin müdaxiləsinin effektivliyini məhdudlaşdıran eyni qüvvələrdir. Məhz elmi cəhətdən vergitutmanın nəzəriyyəsini əsaslandırıdığına görə onun banisi adını qazanmışdır. A. Smit, özünün “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri barədə tədqiqat” əsərində “ödəyicinin hüquqlarının bəyannaməsi” adını alan vergitutmanın əsas klassik prinsiplərini qeyd etmişdir:

Vergi ödəyicilərinin maraqları üzərində qurulan bu prinsiplər bərabərlik (ədalətlik), müəyyənlik, əlverişlilik, qənaətlilik prinsipləridir. (Смит А. 1993).

Qeyd olunduğu kimi vergi güzəştləri dövlət vergi sistemini, eləcə də dövlət səviyyəsində iqtisadiyyatı əsas və başlıca tənzimləyən alət və amildir. Dövlətin həyata keçirdiyi bu tənzimləmə tədbirləri müəyyən olunmuş prinsiplər əsasında tətbiq olunmalıdır.

Vergi güzəştlərinin aşağıdakı prinsiplərini qeyd etmək olar (Məmmədov Ə.C. və b., 2015):

- Vergi münasibətlərinin bütün iştirakçılarının maraqlarının balanslaşdırılması;
- Vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakterli olması;
- Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyinin təmin olunması;
- Vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər tənzimləmə tədbirlərinə ilə sistem halında uzlaşdırılması və tətbiqi;

Bütün iştirakçıların maraqlarının balanslaşdırılması prinsipinə görə dövlətin tətbiq etdiyi vergi güzəştləri təkcə bir qrupun və ya hər hansı bir spesifik sahənin maraqlarını yox digər iştirakçıların da maraqlarına uyğun olmalıdır. Başqa sözlə desək, bir sahənin inkişafına səbəb olan vergi güzəşti digər sahələrin inkişafına mane olmamalı və ondan istifadəni məhdudlaşdırmamalıdır. Dövlətin əsas məqsədi məhz burada tarazılığın qorunmasını və vergi ödəyicilərin hər birinin maraqlarının təmin olunması olmalıdır. Məsələn, dövlətin kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə bu sahəyə xüsusi vergi rejimi tətbiq etməsi, ölkə iqtisadiyyatının sənaye, turizm və digər sahələrinə mənfi təsir göstərməməlidir. İqtisadi ədəbiyyatlarda vergi və subsidiyanın qarşılıqlı əlaqəsindən söz açılarkən bu məsələ daha çox nəzəri cəlb edir. Deyilir ki, dövlətin sahibkarlardan vergi ödəməyi tələb etməsi onları fəaliyyətinə müəyyən qədər mənfi təsir edir, lakin dövlət buna məcbur qalır çünki, nisbətən zəif inkişaf etmiş sahələri bu vergi ödənişləri vasitəsilə dirçəltməyə çalışır. Nəticədə dövlət sahibkardan alınmış pulu kənd təsərrüfatına subsidiya kimi verir və bu sahəni inkişaf etdirir. Burada məsələ bundan ibarətdir ki, kəndliyə verilən subsidiyanın nəticəsində yaranan iqtisadi fayda, sahibkara vergi tətbiq edərkən itirilən iqtisadi səmərədən böyükdürsə bu zaman dövlət öz işində uğurlu sayılır, əks halda ikiqat iqtisadi itki yaranmış olacaqdır. Məhz dövlət bu kimi məsələlərdə ümumi iqtisadiyyatı əsas götürərək tərəflərin maraqlarını maksimum dərəcədə tarazlaşdırmalı və nə uyğun balansla yetişməlidir. Təbii ki, burada mütləq tarazılığa nail olmaq çox çətin məsələdir.

Ünvanlılıq prinsipi vergi güzəştlərinin konkret sahəyə və şəxslərə şamil olmasını nəzərdə tutur. Əvvəllər də qeyd etdiyimiz ki, vergilər çox ümumi olanda və hamıya eyni dərəcədə tətbiq edildikdə sosial bərabərsizlik yaranır ki, bunun həlli yol məhz istisnalar rolunu oynayan vergi güzəştləri tətbiq olunur ki, yaranmış “ədalətsizlik” aradan qaldırıla bilsin. Lakin bəzən biz vergi güzəştlərinin də çox ümumi və ünvansız olduğunun geniş kütləyə şamil olduğunun şahidi olur ki, bu da vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxardır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanması 01.01.2019-cu il tarixindən etibarən yeni qaydasına görə neft-qaz və dövlət sektorundan başqa sahələrdə çalışan şəxslərin gəlir vergisi 8000 manatadək “0” faiz, 8000 manatdan çox olan hissəsinə isə “14” faiz gəlir vergisi hesablanacaqdır. Əvvəla burada güzəşt tətbiq edilən məbləğ və tətbiq edilməyən məbləğlər arasında çox böyük disporsiya var. Gəlir vergisinin və gəlir vergisi üzrə nəzərdə tutulan güzəştlərin tətbiqinin başlıca məqsədi vergi ödəyicilərinin vergiyə cəlb edilməzdən əvvəlki gəlir bölgüsünə baxıldıqda gəlirlər arasında olan fərqi vergilərin və vergi güzəştləri tətbiq edildikdən sonrakı vəziyyətində müsbət istiqamətdə dəyişməsidir. Belə ki, çox gəlir qazanandan çox , az gəlir qazanandan isə az məbləğdə vergi tutulur və beləliklə sosial bərabərsizlik nisbətən azalır. Bu baxımdan bunun ən ədalətli forması progressiv (pilləli) sistemin tətbiq edilməsidir və pillələr arası məsafənin yaxınlığı dəqiqliyə və daha ədalətli bölgüyə gətirib çıxarır. Məsələn üçün 1000 manatadək 10%, 1000-2000 arası 14% , 2000-5000 arası 20%, 5000 və daha yuxarı maaş alanlar isə 25% həcmində vergi ödəyir. İkinci məsələ isə, aylıq gəlirləri 2500 manatadək olanların gəlirlərinin 200 manatadək olan hissəsi gəlir vergisindən azaddır. Bu güzəştin ünvanlılığı hesab olunur ki, çox ümumdur. Lakin biz Vergi məəcəlləsinin digər maddələrinə nəzər yetirsək görürük ki, Milli Qəhrəmanlar, müharibə əlillərinin və digər şəxslərin gəlirlərinin 400 manatadək hissəsi, I və II qrup əlillərin 200 manatadək, və digər nəzərdə tutulmuş şəxslərin 100 manatadək olan hissəsi gəlir vergisindən azad olur. Artıq bu spesifikasişmə sayılır və konkret şəxslərə və qruplara ünvanlanır.

Ölkəmizdə vergi güzəştlərinin ünvanlılığın vəziyyətini aydınlaşdırmaq üçün KOS (Kiçik və Orta Sahibarlıq) subyektlərinə bu məsələdə dövlət yanaşmasına baxılmalıdır. Kiçik və orta ölçülü müəssisələr gəlirlər, aktivlər və ya bir sıra işçilərin müəyyən bir sərhəd altında saxlanılan müəssisələrdir. Hər bir ölkənin və ya iqtisadi təşkilatın kiçik və orta ölçülü bir müəssisənin özünün təsviri vardır. Birləşmiş Ştatlarda KOB-lərin müəyyənləşdirilməsinin fərqli bir yolu yoxdur, lakin Avropa

İttifaqında kiçik müəssisələr 50-dən az işçiləri olan bir şirkətdir, orta ölçülü müəssisə isə 250-dən az işçisi olan bir şirkətdir. Kiçik və orta ölçülü şirkətlərlə yanaşı, 10 işçiyə qədər işləyən mikro şirkətlər var.

"KOBİ" qısaltması Avropa Birliyi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Dünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) tərəfindən istifadə olunur. Birləşmiş Ştatlarda o, tez-tez kiçik və orta ölçülü biznes (SMB) adlanır. Kateqoriyaya olan tələblər hər bir millətə görə fərqləndiyi kimi, adları və kısaltmaları da edir. Məsələn Keniyada mikro, kiçik və orta ölçülü müəssisələr üçün MSME, Hindistan isə mikro, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı üçün MSMED. Nomenklatura fərqliliyinə baxmayaraq, onlar biznesin ölçüsünə və ya strukturuna görə bölüşdürülməsinin ümumiliyini bölüşürlər.

KOM-lar yenilikdə güclüdür və rəqabətə yardım edirlər. Bununla belə, bu müəssisələr öz səylərini maliyyələşdirmək üçün cəlb etmək üçün mübarizə aparırlar. Sürdürülebilirlik üçün, bəzi milli hökumətlər və dünya təşkilatları biznes təhsil proqramlarının həyata keçirilməsini və KOBİ-lərin kredit və hökumət subsidiyalarına çıxışının artırılmasını müdafiə edir.

Kiçik və orta ölçülü müəssisələr (KOBİ) inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhəmiyyətli rol oynayır. Kiçik və orta müəssisələr inkişaf etməkdə olan ölkələrin yeni iş yerlərinin 80% -ni yaradırlar. Bununla yanaşı, bu inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda rəsmi iş yerləri olan insanların əksəriyyəti KOM-da iş tapır. KOB-lərin yarıdan çoxunun yanacaq artımına kapitalla çıxışı yoxdur. Onlar adətən ənənəvi kreditlər deyil, mələk investorları kimi tanınan dost və ya ailələrdən alınan şəxsi vəsaitlərə və kreditlərə əsaslanırlar.

KOBİ'lerin əhəmiyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrlə məhdudlaşmır. 2002-ci ildən 2012-ci ilə qədər KOBİ'ler Kanadadakı yeni iş yerlərinin 77% -ni, ən inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardakı təxminən eyni faiz dərəcəsini yaratdılar. Bu şirkətlər həm iş yerlərinin yaradılması, həm də vergi gəlirlərinin yaranması baxımından ölkənin rifahı üçün çox vacibdir. Bununla belə, kiçik və orta ölçülü müəssisələr aşağı

yaşamaq sürətinə malikdirlər və bəzi hallarda bir neçə səbəbdən vergi hesabatı qanunlarına əməl etməmişlər. Bu cür məsələləri aradan qaldırmaq üçün Kanada və bir çox digər ölkələr, KOBİ sahibkarlarının bizneslərini inkişaf etdirmək və yaşamaq üçün təlim proqramlarını həyata keçirmişlər. Yüksək riskli sahələri hədəfə alan və vergi uyğunluğunu artırmaq üçün xüsusi audit proqramları da var.

Vergi hesabatı baxımından Daxili Gəlir Xidməti müəssisələri KOM-lara ayırır. Bunun əvəzində, kiçik biznes və öz-özünə işləyən şəxsləri bir qrupa və orta ölçülü müəssisələrə digərinə ayırır. IRS kiçik müəssisələri 10 milyon ABŞ dolları və ya daha az aktivləri olan şirkətlər kimi təsnif edir və böyük müəssisələr 10 milyon dollardan artıq aktivləri olanlardır. Kiçik Biznes İdarəsi (SBA) kiçik biznesləri öz sənaye, sahiblik strukturu, işçilərin sayı və qazancına görə təsnif edir. Avropa İttifaqı kimi, Birləşmiş Ştatlar ABŞ-da 10-dan çox işçinin kiçik ofisləri / ofisləri (SOHO) kimi şirkətləri təsnifləşdirir. Təbii ki, bu sahənin inkişafında dövlətin dəstəyinin systemsiz xarakter alması və dövlət – özəl tərəfdaşlığı əlaqələndirməsinin natamam olması bu tədbirlərin ünvanlılıq prinsipinin pozulmasına şərait yaradır. Nəticədə, vergi güzəştlərinin səmərəliliyi və nəticəliliyi də azalır və ya demək olar ki nəticəsiz və səmərəsiz olur.

Son illərdə yerli istehsalı gücləndirən və idxalyönümlü iqtisadiyyatın qasısını alan kənd təsərrüfatı və sənaye sahələri üzrə KOS subyektlərinin sayının azalmasının əsas səbəblərindən biri də məhz bu sahənin inkişafında ünvanlılıq və sistemlilik prinsipləri üzrə nöqsanların olmasıdır. Çox vaxt bu tədbirlər ümumi şəkildə tətbiq olunur ki, ümumilik də öz növbəsində çox hallarda yalnız nəticələrə səbəb ola bilər.

Vergi güzəştlərinin ünvanlılıq prinsipinə görə hər bir dəstəkləyici qərar bu qərardan istifadə edəcək subyektlərin dairəsini müəyyənləşdirməlidir. Bununla yanaşı bu subyektlərinin qarşılaşdıqları problemlərin öyrənilməsi və həll edilməsi lazımdır. Güzəştlərin ünvanlılığı tam olmazsa, onun nəticəliliyi və səmərəliliyi haqqında düşünmək və müsbət nəticə gözləmək sadəlövlük olardı.

Ünvanlılıq prinsipilə qarışıqlı əlaqəsi olan digər bir prinsip vergi güzəştlərinin dövlətin digər tənzimləmə tədbirləri ilə birlikdə bir sistem halında tətbiq edilməsini tələb edir. Misal üçün, ixrac mallarının “0” dərəcə ƏDV-yə cəlb edilməsinin yanında gömrük rüsumları da əlverişli olmalıdır ki, sahibkarları cəlb etsin və nəzərdə tutulan məqsəd reallaşsın. Bundan başqa, hal-hazırda kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə kənd təsərrüfatı mallarının istehsalçıları torpaq vergisindən başqa digər vergilərdən azad olurlar. Bu dövlətin tənzimləmə tədbirlərinin sistem halında uzlaşdırılmasının bariz nümunəsi sayıla bilər. Aqrar sahənin inkişafı məqsədilə subsidiyaların ayrılması, maşın-texnikanın, südlük və ətlik heyvanların güzəştli şəkildə qrantlar vasitəsilə alınmasına şəraitin yaradılması, tətbiq olunan vergi güzəştləri ilə yanaşı qarşıya qoyulmuş məqsədin reallaşdırılması üçün atılan kompleks tədbirlərdir.

Vergi güzəştlərinin sistemlilik prinsipinə görə isə dövlətin tətbiq etdiyi hər bir tədbir dövlətin digər tənzimləyici tədbirləri ilə əlaqəli formada, biri-birini tarazlaşdıraraq və tamamlayaraq tətbiq edilməlidir. Misal üçün, kənd təsərrüfatında vergi güzəştlərinin tətbiqi vergi güzəştlərinin iştirakçıları arasında rəqabətli mühitin yaradılması və onların inkişafını təşviq etmək məqsədilə əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması ilə tamamlanmalıdır. Beləliklə, kənd təsərrüfatı sahəsinin vergiləri ödəməkdən azad edilməsi üzrə qərarın qəbulu ünvanlılıq prinsipini nəzərə alaraq dövlətin monetar, anti-inhisar və digər sahələr üzrə tətbiq etdiyi siyasəti ilə də uyğun gəlməli və dəstəklənməlidir.

Vergi güzəştlərinin ən həssas nöqtəsi onun nəticəliliyinin və səmərəliliyinin təhlili məsələsidir. Təbii ki, çoxlu vergi güzəştləri tətbiq edilə bilər lakin onların hamısının nəticəsi ürəkəçən olmaya bilər və ya nəticəsi pozitiv olan vergi güzəştlərinin heç də hamısı səmərəli sayıla bilməz. Səmərəlilik artıq dövlətin almaqdan imtina etdiyi verginin (vergi güzəşti etməklə) nəticəsində iqtisadi itkinin müqabilində ümumi iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaqla iqtisadi səmərə qazanmaqdır. Əgər güzəştin tətbiqindən sonra əgər deyilən məsələ öz həllini tapmırsa,

o zaman bu güzəşt səmərəli sayıla bilməz və növbəti addımlarda bu güzəştlə bağlı ya istahat aparılmalıdır və yaxud da vergi güzəştinin ləğvi barəsində qərar çıxarılmalıdır. Əlbətdə, səmərəlilik və nəticəliliyin qiymətləndirilməsi müəyyən metodlar üzrə aparılır və qərar bu təhlil mərhələsindən sonra açıqlanır.

Vergi güzəştlərinin nəticəlilik prinsipinə görə, hər bir güzəşti tətbiqinin planlaşdırılması zamanı aydın və dəqiq göstəricilərlə açıqlana bilən nəticələr müəyyənləşdirilməli və vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsi prosesi isə həmin nəticə və hədəflərə yetişmə səviyyəsinə görə aparılmalıdır.

Tədqiqatın apardığımız elmi ədəbiyyatlarda vergi güzəştlərinin üzrə nəticəlilik və səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı xüsusi göstəricilər təklif olunur:

- “vergi güzəştləri tətbiq olunduğu halda vergilərin ödənilməsindən sonra sərəncamında qalan gəlirləri yaşayış minimumunun bir və ya iki mislindən çox olmayan şəxslərin əhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisi”
- “vergi güzəştlərinin nəzərdə tutulmadığı halda vergilərin ödənilməsindən sonra sərəncamında qalan gəlirləri yaşayış minimumunun bir və ya iki mislindən çox olmayan şəxslərin əhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisi”

Bundan başqa bu göstəricilər haqqında o da qeyd edilir ki, vergi güzəştlərinə olan tələbatı bu göstəricilərin mütləq qiyməti, göstəricilər arasındakı fərq isə vergi güzəştinin nəticəliliyini göstəricisi sayıla bilər. Təbii ki, bu iki göstəricinin artıb-azalması tətbiq edilmiş güzəştlərin nəticəliliyi haqqında təsəvvür yaradır.

“Vergi və Tərəqqi” kitabında vergi güzəştinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakılar xüsusi çəkilər təklif edilir:

- “güzəştin tətbiqi nəticəsində yaranan büdcə itkilərinin (vergi xərclərinin) büdcənin ümumi gəlirində xüsusi çəkisi”
- “güzəştin tətbiqi nəticəsində yaranan büdcə itkilərinin büdcənin ümumi vergi xərclərində xüsusi çəkisi”

- “güzəştin tətbiqi nəticəsində yaranan büdcə itkilərinin büdcə defisitində xüsusi çəkisi”
- “büdcənin vergi güzəşti nəzərə alınmaqla müəyyən edilən defisitinin həmin güzəştin nəzərə alınmaması ilə müəyyən edilən defisitə nisbətən artımı” (Məmmədov F.Ə. və başqaları. 2015)

Güzəştlərin səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi zamanı bu xüsusi çəkilərə münasib həd və limitlər təyin edilməlidir. Hədlərin və limitlərin aşılması nəticəsində vergi güzəştin qeyri-səmərəliliyi barəsində yekun qərar verilə bilər.

Əlbətdə, səmərəlilik və nəticəliliyin qiymətləndirilməsi üçün informasiya bazası lazımdır.

Çox təəssüf hissilə bildirmək istəyirik ki, belə bir sistem və baza mövcud deyil və faktiki olaraq bir çox vergi güzəştlərinin nəticəliliyi və səmərəliliyi sual altındadır. Məsələn burasındadır ki, elə vergi güzəştləri ola bilər ki, ondan istifadə edən vergi ödəyicilərinin sayı həddən artıq az ola bilər və ya istifadə olunmalı olduğu istiqamət üzrə tətbiq edilməyə bilər və.s. Lakin bu bazanın yoxluğu bu kimi sualları cavabsız qoyur və cavabı tapmaq və səmərəliliyin ölçülməsi üçün geniş miqyaslı araşdırma və tədqiqat işlərinə ehtiyac var. Araşdırma isə məlumatların məhdudiyyətləri səbəbilə çox böyük çətinliklərə səbəb olacaq və nəticənin düzgünlüyü tam olaraq həqiqəti əks etdirməyə bilər. Bundan başqa tam informasiyanın yoxluğu məsələyə ümumi yanaşmaya gətirib çıxardır ki, bu da başqa bir maneədir.

Vergi güzəştlərinin səmərəlilik prinsipi dövlətin tətbiq etdiyi tənzimləmə tədbirinin ilə bağlı çəkdiyi xərclərlə tənzimləmənin nəticəsində əldə edilən iqtisadi səmərənin müqayisəsinin aparılmasından ibarətdir. Misal olaraq,

Əvvəlcə, kənd təsərrüfatında istifadə olunacaq texnikanın gömrük (idxal) rüsumlarından və torpaq vergisindən başqa digər bütün vergilərdən azad edilməsi

nəticəsində dövlət büdcəsinə il ərzində daxil olmayan güzəşt məbləği müəyyənləşdirilir;

Növbəti prosesdə tətbiq edilən güzəştlərdən istifadə etmiş kənd təsərrüfatı subyektlərin fəaliyyətində müşahidə olunan inkişaf müəyyən edilir: bu subyektlərin gəlirlərində yaranmış artım; iqtisadiyyatın idxal asılılığın azalması; ümumi iş yerlərinin artımı; əmək haqqı məbləğlərinin artımı; sözü gedən fəaliyyətlə bağlı ödənilmiş vergi daxilolmalarının artımı və s.

Sonda isə, müəyyən edilən hər iki göstəricinin müqayisə edilə bilməsi üçün ortaq ölçü vahidinə gətirməklə müqayisəsi aparılır. Nəticədə, ikinci göstəricinin qiyməti birinci göstəricinin qiymətindən böyük olarsa, onda vergi güzəştini səmərəli hesab etmək olar.

Vergi Məcəlləsində ildən-ilə vergi güzəştlərinin sayının, ayrı-ayrı vergi növləri üzrə güzəşt xarakterli azadolmaların tətbiqinin artması nəzərə çarpır. Fiziki şəxslərin gəlir, hüquqi şəxslərin mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergiləri üzrə güzəştlər təkcə muzzdlu işçilərin deyil həmçinin sahibkarların vergi yükünü azaltmaqla həm iqtisadi inkişafa həm də sosial rifaha məqsədlənmiş tədbirlərin məcmusudur. Amerikalı alim A.Lafferin təbirincə desək, vergilərin azaldılması iqtisadi, sahibkarlıq və investisiya fəallığına müsbət təsir göstərir. A. Laffer əyrisi buna əyani misaldır. A. Lafferin nəzəriyyəsinə görə ya yüksək vergi dərəcələri və çoxlu sayda vergi güzəştləri tətbiq edilməli, ya da aşağı vergilər tətbiq edilməli və vergi güzəştləri ləğv edilməlidir. Laffer Əyrisi, vergi dərəcələri ilə hökumətlərin topladığı vergi gəlirləri arasındakı əlaqəni göstərmək üçün təchizatçı iqtisadçı Arthur Laffer tərəfindən hazırlanmış bir nəzəriyyədir. Bu əyri Lafferin argumentini təsvir etmək üçün istifadə olunur, bəzən vergi dərəcələrinin kəsilməsi ümumi vergi gəlirlərini artırır bilər. Laffer əyrisi, insanların gəlir vergisi dərəcələri ilə yaradılan təşviqlər qarşısında davranışlarını düzəldəcəyi iqtisadi fikirlərə əsaslanır. Yüksək mənfəət vergisi dərəcələri işləmək və investisiyaların aşağı dərəcələri ilə müqayisədə investisiya təşviqini azaldır. Bu təsir

kifayət qədər böyükdürsə, bu, bəzi vergi dərəcələrində və dərəcənin daha da artması faktiki olaraq vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olacaqdır. Hər bir vergi növü üçün yuxarıda göstərilən həddən artıq dərəcə azalır və bu da hökumətin əldə etdiyi gəlir məbləğini azaldır.

0% vergi dərəcəsinə vergi gəlirləri açıq-aydın sıfır olardı. Vergi dərəcələri aşağı səviyyədə artdığından, hökumət tərəfindən toplanan vergi gəlirləri də artar. Nəticədə, vergi dərəcələri yüzə 100ə çatdıqda, Laffer əyrisində ən çox haqq olaraq göstərildiyində, bütün insanlar işə yaramadıqları üçün seçdikləri hər şey hökumətə gedəcəkdi. Buna görə də, vergi gəlirinin müsbət olduğu bir sıra nöqtədə bir nöqtədə maksimum nöqtəyə çatmaq lazımdır. Laffer əyrisi, insanların gəlir vergisi dərəcələri ilə yaradılan təşviqlər qarşısında davranışlarını düzəldəcəyi iqtisadi fikirlərə əsaslanır. Yüksək mənfəət vergisi dərəcələri işləmək və investisiyaların aşağı dərəcələri ilə müqayisədə investisiya təşviqini azaldır. Bu təsir kifayət qədər böyükdürsə, bu, bəzi vergi dərəcələrində və dərəcənin daha da artması faktiki olaraq vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olacaqdır. Hər bir vergi növü üçün yuxarıda göstərilən həddən artıq dərəcə azalır və bu da hökumətin əldə etdiyi gəlir məbləğini azaldır.

Laffer əynisinin ilk təqdimatı 1974-cü ildə yazıçı prezident Gerald Ford administrasiyasının yüksək səviyyəli işçiləri ilə ölkəni əhatə edən bir iqtisadi böhran dövrünü əhatə edən vergi dərəcəsinin artması ilə danışdıqda, . O vaxt, ən çox vergi dərəcələrinin artması vergi gəlirlərini artıracağına inanırdı.

Laffer, vergilər formasında daha çox pulun hər bir əlavə gəlir mənbəyindən bir işdən alındığına qarşı çıxdı, daha az pul sərmayə etməyə hazır olacaqdı. Bir iş öz kapitalını vergilərdən qorumaq və ya xaricdəki fəaliyyətlərinin hamısını və ya bir hissəsini köçürmək üçün daha çox yol tapır. İnvestorlar onların mənfəətinin daha böyük bir hissəsi alınarsa, onların kapital riskini az ehtimal edirlər. İşçilər öz hissələrində artan səylər səbəbindən götürülən payetlərinin artan hissəsini görsələr,

daha çox işləməyə təşviq itirməyəcəklər. Verilən vergilərin artırılması halında, bunların hamısını birləşdirərək, azalan ümumi gəlir əldə edə bilər.

Laffer daha sonra vergi dərəcələrini yüksəltməklə stimulların azaldılmasının və investisiyaların azaldılmasının iqtisadi təsirlərinin ən yaxşı şəkildə, hətta durgun iqtisadiyyatın ortasında daha da pisləşəcəyini iddia etdi. Bu nəzəriyyə, təchizatı yan iqtisadiyyatı, sonra prezident Ronald Reaganın iqtisadi siyasətinin təməl nöqtəsi halına gəldi və bu tarixin ən böyük vergi kəsilməsinə səbəb oldu. Ofisdə vəzifə müddətində, illik federal hökumət cari vergi daxilolmaları 1980-ci ildə 344 milyard dollardan 1988-ci ildə 550 milyard dollara çıxdı və iqtisadiyyat sürətləndi.

Laffer əyrisi ilə bəzi əsas problemlər var - xüsusilə də onun fərziyyələrində çox sadədir. Birincisi, vergi dərəcəsini maksimum dərəcədə optimal vergi gəlirləri unikal və statik və ya ən azı stabildir. İkincisi, Laffer əyrisi, ən azı cari vergi dərəcəsi və ətrafında siyasət edənlər üçün bilinir və ya hətta biliklidir. Nəhayət, vergi gəlirlərinin artırılması və hətta artması arzu olunan bir siyasət məqsədi daşıyır.

Daha da pis, çünki vergi siyasətinin dəyişməsi vaxt keçdikcə tətbiq olunur və Laffer əyrisi şəkli dəyişə bilər; siyasət edənlər heç vaxt vergi gəlirlərində artımın olmadığını bilmirlər. Yüksək vergi dərəcələri vergidən kütləvi yayınma hallarının artırılması ilə bərabər iqtisadi fəallığı aşağı salır, makroiqtisadi səviyyədə biznes mühitinin cəlbədiciyinə mənfi təsir göstərir. (Kəlbəyev Y.A. 2012)

Lakin bəzi Avropa ölkələrində olduğu kimi sosial yönümlü yüksək vergi dərəcələri tətbiq olunur ki bu da özündə çoxlu vergi güzəştləri və cəmiyyətin ayrı-ayrı fərdlərinin özlərinin çəkməli olduqları xərcləri dövlət bu yüksək dərəcəli vergilər hesabına qarşılayır. Aİ ölkələrinin vətəndaşlarına pulsuz təhsil, səhiyyə, sığorta və digər xidmətlərin göstərilməsi bu yüksək dərəcəli vergilərin hesabına mümkün olur.

Qeyd etdiyimiz kimi, vergi güzəştləri sosial və iqtisadi olmaqla cəmiyyətin rifahı və təsərrüfat subyektlərinin inkişafına hədəflənən dövlətin tənzimləyici

funksiyalarıdır. Lakin iqtisad alimlərinin qeyd etdiyi kimi dövlətin bazara müdaxiləsi ilə bazarda tarazılıq pozulur. Lakin dövlət məcburi olaraq bazara müdaxilə edir və vergilər müəyyən etməklə həm zərərli əmtəələrin qarşısını alır, həm də dövlət büdcəsini maliyyələşdirir. Bu zaman iqtisadiyyatda itirilmiş səmərə və faydalılıq yaranır. Əksi baş verdikdə isə, yəni, dövlət subsidiya verdikdə də tarazılıq pozulur lakin burada həm alıcı həm də satıcı üçün 2 qat səmərə yaranır. Məsələ orasındadır ki, dövlətin vergi tətbiq etməklə itirilən səmərə, subsidiya verməklə qazanılan səmərədən az olarsa , bu zaman vergilərin və eləcə də vergi güzəştlərinin səmərəliliyindən söz gedə bilər.

II FƏSİL

Azərbaycanda vergi güzəştlərinin normativ-hüquqi əsaslarının və tətbiqi vəziyyətinin təhlili

2.1. Azərbaycanda tətbiq olunan vergi güzəştlərinin təkamülü və onların normativ-hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində vergi ödəyicisinin hüquq və vəzifələrindən danışılarkən qeyd olunur ki, vergi ödəyicilərinin “Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada vergi güzəştlərindən istifadə etmək” hüququ var. Bundan başqa, Vergi ödəyicisi və vergi orqanları tərəfindən vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydalarından bəhs edərkən bildirilir ki, “Vergi ödəyicisi vergi bazasını, vergi dərəcəsini və vergi güzəştlərini əsas götürərək hesabat dövrü üçün ödənilməli olan verginin məbləğini sərbəst sürətdə özü hesablayır. Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən hallarda ödənilməli olan vergi məbləğini hesablamaq vəzifəsi vergi agentinə həvalə edilə bilər. Əmək haqqından tutulan vergi hesablanarkən fiziki şəxslərin sadalanan vergi güzəştləri hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş sənədlərin təqdim edildiyi andan yaranır və yalnız fiziki şəxsin əsas iş yerində (əmək kitabçasının olduğu yerdə) həyata keçirilir.” (Vergi Məcəlləsi, 2019)

İstənilən dövlətin vergi siyasətində vergi güzəştləri mühüm yer tutur. Vergi güzəşti vergitutma obyektı mövcud olan zaman vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyicisinə vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad olmaq üçün təqdim etdiyi müstəsna imkandır. Vergi Məcəlləsinin vergi güzəştləri ilə bağlı maddələri və vergi güzəşti mahiyyəti daşıyan digər müddəalarına nəzər yetirdikdə Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə mindiyi 2001-ci ildən dövrümüzdə qədər çoxlu dəyişikliklər nəzərə çarpır və bu dəyişikliklər əsasən müsbət istiqamətli düzəlişləri özündə əks etdirir. İldən-ilə

tətbiq olunan vergi güzəştlərinin ünvanlılığının, sistemliliyinin, nəticəliliyinin və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə beynəlxalq təcrübəyə və güzəştlərin inkişaf etdirilməsilə əlaqədar təkliflərə əsaslanaraq Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik üçün qanun layihələri hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Belə qanun layihələrindən biri məhz 2019-cu il yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Sözü gedən qanun layihəsi 5 əsas istiqamətdə dəyişiklikləri nəzərdə tutub və bu istiqamətlərin hazırlanmasında milli iqtisadiyyatın strateji yol xəritələrinin icrasının yaxşılaşdırılması, ictimaiyyətdən və biznes subyektlərindən gələn təkliflər, beynəlxalq təcrübə və ölkə iqtisadiyyatının təhlili əsas götürülmüşdür. “Sahibkarlığın dəstəklənməsi, “Kölgə iqtisadiyyatının” miqyasının azaldılması, Vergitutma bazasının genişləndirilməsi, Vergi inzibatchılığının təkmilləşdirməsi və Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi” qeyd olunan əsas 5 istiqamətlərdir. Sonuncu istiqamət məhz bizim tədqiqat mövzumuzla birbaşa bağlılığı olan bir məsələ olduğu üçün çalışacağıq bu istiqaməti daha da geniş müzakirə və təhlil edək. Xüsusilə, vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətinin əsas məqsədi Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər vasitəsilə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində iştirak edən şəxslərin əmlak vergisindən azad edilməsi , 3 il ərzində mülkiyyətində olan iştirak payının və səhmlərin satışına görə vergi ödəyicisinə vergi güzəştinin tətbiq edilməsi, müəyyən sosial təbəqələrə güzəştlərin verilməsi, vergi güzəştləri əldə etmiş şəxslərə vergidən azad olunan gəlirlərin uçuğunun aparılmadığı və azaldılması hallarında maliyyə sanksiyalarının tətbiqi və digər məsələləri əhatə edir.

Bundan başqa, Kiçik və Orta Biznes (KOB) subyektləri və KOB klaster subyektlərinə aşağıdakı imtiyazlar nəzərdə tutulmuşdur.

- 7 il müddətinə KOB klaster iştirakçısı əldə edilmiş mənfəətin kapital xarakterli xərclərin çəkilməsinə yönəlmiş hissəsinin gəlir və mənfəət vergisindən azad edilir;

- 7 il müddətinə KOB klaster şirkətinin mənfəəti, əmlakı, torpağı uyğun olaraq aidiyyatı vergilərdən azad edilir;
- 3 il müddətinə «Startup» şəhadətnaməsini əldə edən şəxslər gəlir və mənfəət vergisindən azad edilir. (Vergi Məcəlləsi 2019)

Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik haqqında qanun layihəsinin 5ci istiqaməti məhz yuxarıda qeyd etdiyimiz əsas 4 prinsipin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş tədbirlər planıdır. Dəyişiklərin mahiyyətinə nəzər yetirməklə, “KOB” və “Startup” subyektlərinə vergi güzəştləri məhz ünvanlılığının artırılması və dövlətin digər tədbirləri ilə vəhdətinin bariz nümunəsidir. Təbii ki, sözü gedən sahələrdə ünvanlılığın olmaması planlaşdırılan nəticə və səmərəliliyin əldə olunmasına birbaşa əngəl yaradır və ünvanlılıq nə qədər konkretləşirsə səmərəlilik bir o qədər artmış olacaqdır. Dəyişiklik edilən digər bir məsələ vergi güzəşti tətbiq edilməklə vergidən azad olunmuş gəlirlərin bəyan edilməməsi və yaxud azaldılması hallarında maliyyə sanksiyaları tətbiqidir ki, bu tətbiq edilmiş vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün oluqca vacib məsələdir. Təbii ki, gəlirlərin gizlədilməsi aparılan təhlilin və araşdırmaların nəticələrinə təsir göstərir və alınan nəticələrin konkretliyinə zərər vurur.

Yeni dəyişikliyin əsas istiqamətlərindən bir də vergidən yayınma hallarının və kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılması və iqtisadiyyatın şəffaflığının artırılması yolundadır. Əsasən qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində iş götürənlərin öz işçilərinin rəsmi qeydiyyatının aparılmaması və yaxud aparıldığı təqdirdə də əmək haqqlarının qeyri şəffaf göstərilməsinin qarşısının alınması məqsədilə yeni dəyişikliklər nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 1: Vergi Məcəlləsinə fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə dəyişikliklər.

Gəlir vergisi üzrə dəyişikliklər			
Əvvəl		Sonra	
Fiziki şəxsin vergiyə cəlb edilən aylıq gəliri	Vergi dərəcəsi	Fiziki şəxsin vergiyə cəlb edilən aylıq gəliri	Vergi dərəcəsi
2500 manatadək	14%	8000 manatadək	0%
2500 manatdan çox olduqda	350 manat + 2500 manatdan çox olan hissənin 25%-i	8000 manatdan çox olduqda	8000 manatdan çox olan məbləğin 14%-i
		Qeyd edirik ki, cədvəldə göstərilən dərəcələr 01.01.2019-cu il tarixindən 7 il müddətində qüvvədə olacaq və yalnız qeyri-nəf və qaz və özəl sektorda çalışan işçilərə tətbiq ediləcəkdir. Sadalananlardan başqa sahələrdə işləyən işçilər əvvəlki qaydada nəzərdə tutulmuş dərəcələrlə vergiyə cəlb olunacaqlar	
		Neft-qaz sahəsində fəaliyyətin, habelə özəl sektorun meyarları bu işlə məşğul olacaq icra hakimiyyəti orqan tərəfindən aparılacaqdır.	

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi 2019

Cədvəl 1.-dən gördüyümüz kimi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə çox əhəmiyyətli vergi güzəşti nəzərdə tutulmuşdur. Dəyişiklikdən sonra həm işə götürən və həm də işçi böyük vergi güzəştləri əldə edir ki, bununla da vergidən yayınma hallarının və kölgə iqtisadiyyatının qarşısı alınır. Bu qədər güzəştlərinin tətbiqindən sonra yenə də vergidən yayınma halları olarsa yeni qaydalara görə daha iri həcmli maliyyə sanksiyaları tətbiq ediləcəkdir.

Cədvəl 2: Fəaliyyət sahəsi neft-qaz olmayan və özəl sektora aid edilən işəgötürən şirkətlərdə çalışan fiziki şəxslərinin əmək haqqlarından tutulmalarının həcmi.

Tutulmalar	Əvvəlki dərəcələr	Dəyişiklikdən sonrakı dərəcələr	Fərq
Gəlir vergisi	$(2000-173)*14\%=255,78$ manat	$2000*0\%=0$ manat	255,78 manat
Məcburi dövlət sosial sığorta (işçi üzrə)	$2000*3\%=60$ manat	$6+(2000-200)*10\%=186$ manat	136 manat
İşsizlikdən sığorta (işçi üzrə)	$2000*0,5\%=10$ manat	$2000*0,5\%=10$ manat	0 manat
İşçi üzrə cəmi tutulma	325,78 manat	196 manat	129,78 manat
İşçiyə çatan əmək haqqı	1674,22 manat	1804 manat	129,78 manat

Mənbə: Az.Res. Vergilər Nazirliyi VM-nə dəyişikliklər. 01.01.2019.

Cədvəl 2.-də dəyişiklikdən əvvəl və sonra əmək haqqından tutulan vergi və sığorta ödənişləri göründüyü kimi xeyli miqdarda azaldılmışdır. Belə ki, 2000 manat əmək haqqı alan şəxslər əvvəlki illərdə 255.78 manat vergi ödəməli olduqları halda dəyişiklikdən sonra bu məbləğ 0 manat təşkil edir (8000 manatadək gəlir vergisindən azad olunur). Məcburi dövlət sığorta ödənişlərinə nisbətə isə əksinə artım baş vermişdir. Yeni dəyişikliyə əsasən, 200 manatadək gəlirlər əvvəlki qaydada (yəni 3%), 200 manatdan artıq gəlirlərdə isə əvvəlki illərdə işçi və işəgötürənin birlikdə dövlət büdcəsinə ödədiyi sığorta ödənişi ($3\%+22\%=25\%$), işçiyə nisbətə 10% və işəgötürənə nisbətə isə 15% kimi müəyyənləşdirilmişdir. Nəzərə alsaq ki, sığorta ödənişinin məbləğinin işəgötürənə düşən hissəsinin azaldılması şəffaflığın artırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Nəticədə, işçinin əmək haqqından tutulan vergi və sığorta ödənişlərinin məbləği 325.78 manatdan təqribən 40 % azalaraq 196 manata enmişdir. Təbii ki, işçi əvvəlki illərdə dövlət ödənişləri çıxıldıqdan sonra aldığı maaşdan təqribən 130 manat artıq məbləğ almış olacaqdır.

Cədvəl 3: Fəaliyyət sahəsi neft-qaz olmayan və özəl sektora aid edilən işəgötürənlərin sosial sığorta üzrə ödənişləri.

Tutulmalar	Əvvəlki dərəcələr	Dəyişiklikdən sonrakı dərəcələr	Fərq
Məcburi dövlət sosial sığorta (işəgötürən üzrə)	$2000 \cdot 22\% = 440$ manat	$44 + (2000 - 200) \cdot 15\% = 314$ manat	126 manat
İşsizlikdən sığorta (işəgötürən üzrə)	$2000 \cdot 0,5\% = 10$ manat	$2000 \cdot 0,5\% = 10$ manat	0 manat
İşəgötürən üzrə cəmi tutulma	450 manat	324 manat	126 manat

Mənbə: Az.Res. Vergilər Nazirliyi VM-nə dəyişikliklər. 01.01.2019.

Cədvəl 3.-dən aydın şəkildə anlaşılr ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi məcburi dövlət sosial sığorta ödənişinin işə götürənin payına düşən hissəsi 22%-dən 15%-ə endirilərək, onların işçilərinə görə dövlətə ödəməli olduqları məbləğ 28% azaldılaraq 450 manatdan 324 manata endirilmişdir.

Beləliklə, hər iki cədvəldən də aydın olduğu kimi həm işə götürən və həm də işçi sözü gedən dəyişiklikdən sonra dövlət büdcəsinə əvvəlki illərdən daha az məbləğdən vergi ödəyir ki, bu da kölgə iqtisadiyyatının azaldılması, şəffaflığın artırılması və ən əsası əhəlinin sosial təminatının və rifahının yüksəldilməsinə şərait yaradır.

2.2. Vergi güzəştlərinin tətbiqində ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplərinə riayət olunma səviyyəsinin təhlili

Vergi güzəştlərinin tətbiq olunmasında riyaət olunması vacib olan əsas dörd prinsip vardır ki, bu prinsiplərin qiymətləndirilməsi və monotorinq edilməsin nəticəsində haqqında danışılan vergi güzəşti barəsində fikir yürütmək mümkün olur. Əvvəlki fəsildə barəsində ətraflı məlumat verilən həmin prinsiplər bunlardır – vergi güzəştlərinin ünvanlı xarakterli daşması (ünvanlılıq), vergi güzəştinin dövlətin digər

tənzimləmə siyasəti və tədbirləri ilə bir sistem halında tətbiq edilməsi (sistemlilik), vergi güzəştinin nəticəliliyi və nəhayət bu nəticənin səmərəliliyi. Sadalanan bu prinsiplər ümumilikdə ayrı-ayrılıqda nəzərə alınmalı olan prinsiplər olmaqla yanaşı bir-birilə sıx əlaqəsi olan prinsiplərdir. Yəni, vergi güzəştinin tətbiqində ünvanlılığının olmaması və ya digər tədbirlər planı ilə üzlaşmasında systemsizliyin olması onun nəticəliliyinə və səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərir. Nəticədə, nəticəsi qənaətbəxş və məqbul olmayan və səmərəliliyi çox aşağı və ya zəif olan vergi güzəştlərinin tətbiqində düzəlişlərin edilməsi və buraxılan nöqsanların aradan qaldırılması ilə bağlı qərar qəbul edilir və ya sözü gedən vergi güzəştinin tətbiqinə birdəfəlik son qoyulur. Qeyd etdiyimiz bu prinsiplərin qiymətləndirilməsi çox çətin və mürəkkəb bir prosesdir. Çünki demək olar ki, tətbiq olunan hər bir vergi güzəşti növünə individual olaraq yanaşmanı tələb edir və bundan əlavə monitoring və dəyərləndirmə üçün çox əhəmiyyətli olan informasiya bazasında çatışmazlıqlar və məhdudiyyətlər olur. Belə olan halda, vergi güzəştinin qiymətləndirilməsinin dəqiqliyi və ədalətliliyi şübhə altına düşür və ya qiymətləndirmə çox ümumi olur ki, konkret bir fikir bildirmək müəssər olmur.

Vergi güzəştinin qiymətləndirilməsində vergi güzəştinin hədəflədiyi məqsədə nail olunmasının nəzərə alınmalıdır. Yuxarıda qeyd olunan bütün xüsusiyyətlər yetkin, konkret və ölçülə bilən dəqiq bir kəmiyyət əldə etmək məsələsini çətinləşdirir. Əsas problem informasiya bazasının məhdudiyyətləridir.

İnformasiya bazasının məhdud olduğu vəziyyətdə qiymətləndirmə daha çox ümumi vəziyyəti əks etdirəcəkdir. Çünki vergi güzəştinin tətbiqindən sonra bu vergi güzəştindən yararlanan vergi ödəyicilərinin bu güzəşt nəticəsində dövlət büdcəsinə ödəmədiyi pulun hansı istiqamətə xərclənməsini müəyyən etmək demək olar ki qeyri-mümkündür (heç qanunvericilikdə belə bir tələb də yoxdur) və ya edilən ümumi güzəşt məbləğinin qeydiyyatı aparılmır və büdcəyə ödənilməyən bu vəsaitin həcmnin məbləği müəyyən deyil. Nəticədə, dövlətin bu gizli xərci xarakteri daşıyan vergi

güzəştlərinin tətbiqindən sonra dövlət büdcəsinə ödənilməli olan lakin ödənilməyən vəsaitin həcmi qeyri-müəyyən olur. Bundan başqa kölgə iqtisadiyyatının və digər amilləri də nəzərə alsaq məsələ daha da mürəkkəbləşir.

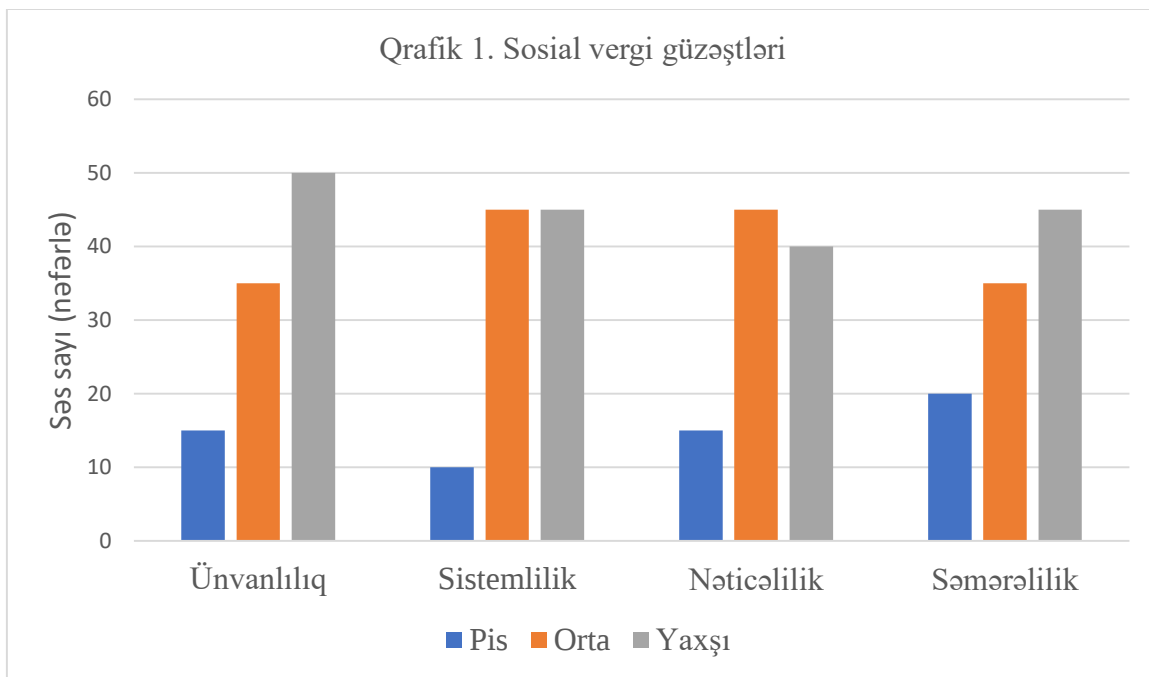
Tədqiqat işimizdə, vergi güzəştlərinin informasiya bazasının məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinə riayət olunma səviyyəsinin tədqiqi və vəziyyəti haqqında tərəfimizdən bir sorğu keçirilmişdir. Sorğuda vergi, mühasibatlıq və maliyyə ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr və müxtəlif biznes fəaliyyətilə məşğul olan yerli və beynəlxalq şirkətlərdə çalışan vergi mütəxəssisləri, mühasiblər və maliyyəçilər yaxından iştirak etmişdir. Sorğunun nəticələri prinsiplərə riayət olunma səviyyəsinə ümumi yanaşmanı özündə əks etdirməklə yanaşı prinsiplərin qiymətləndirilmə prosesi barəsində təsəvvür yaradır. Hesab edirik ki, sorğu konkret olmasa da vergi güzəştlərinin ünvanlılığı, sistemliliyi, nəticəliliyi və səmərəliliyi barəsində ümumi bir fikir bildirməyə əsas verir.

Aparılmış sosial sorğu elektron və kağız formasında 100 respondent arasında keçirilmişdir və bir çox sosial və iqtisadi vergi güzəştirini ayrı-ayrılıqda 4 prinsip üzrə “pis”, “orta” və “yaxşı” kimi qiymətləndirilmişdir. Nəticələrin sadəliyi üçün qrafikdə hər 5 rəy 1 bir rəy olaraq göstərilmişdir. Respondentlərin cavablarının şəffaflığı məqsədilə sorğudakı məlumatverici hissədə prinsiplərin hər birinin məzmunu açıqlanmış və nümunələrlə izah edilmişdir.

Tədqiqat işi üçün aparılmış sorğunun nəticələrinə 2 əsas istiqamətdə baxılacaqdır.

- a) sosial vergi güzəştləri
- b) iqtisadi vergi güzəştləri

Qeyd olunmuş istiqamətlər də öz növbəsində ünvanlılıq və sistemlilik prinsipləri üzrə ayrıca, nəticəlilik və sistemlilik prinsipləri ilə isə ayrıca qiymətləndiriləcəkdir. Əvvəlcə sosial vergi güzəştlərinin ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplər üzrə qiymətləndirilməsi göstəriciləri ilə tanış olaq.

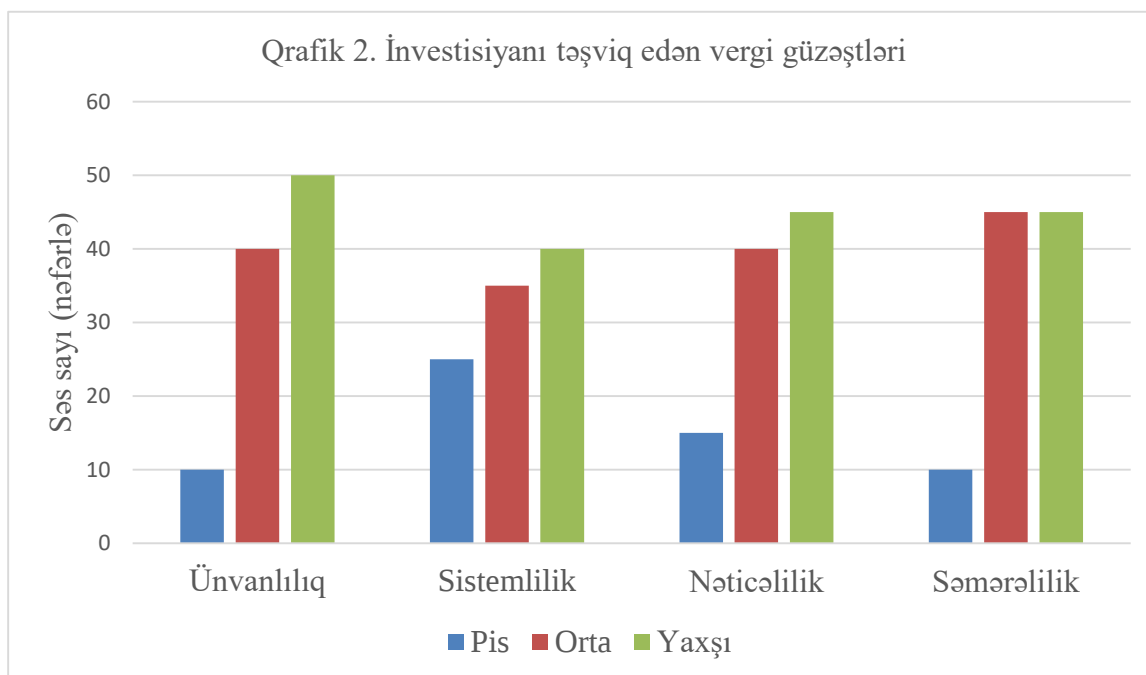
Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

Qrafik 1. -dən göründüyü kimi, sosial vergi güzəştlərinin (gəlir vergisi üzrə vergi güzəştlərdən başqa) tətbiqinin ünvanlılıq və sistemlilik prinsipləri üzrə sorğu nəticələri respondentlər tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilmişdir və göstəricilər uyğun olaraq 50% və 45% “yaxşı” təşkil etmişdir. Digər respondentlərin əksər hissəsi isə bu prinsiplərin riayət olunma səviyyəsinin “orta” kimi dəyərləndirdiyi halda, az bir qism (15%-ə qədər) isə bu səviyyənin “pis” olması qənaətinə gəlmişlər. Açıq aydın müşahidə olunur ki, iştirakçılar arasında sosial vergi güzəştlərinin ünvanlılığı və sistemliliyinə münasibət olduqca yüksəkdir.

Deyilənləri nəzərə alıb belə bir fikir yürütmək olar ki, əksər qiymətləndiricilərin rəyi müsbətdir və yalnızca hər bir prinsip üzrə 10-15% arası “pis” cavabı verənlər var. Beləliklə, sosial vergi güzəştlərinin ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplərinin vəziyyəti yaxşı olmaqla bərabər az qism mənfi rəylərə istinadən aradakı çatışmazlıqlar olduğu sezilməkdədir. Sözü gedən çatışmazlıqlar vergi güzəştinin tətbiqində boşluqların olduğunun sübutudur. Onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər planının işlənib-

hazırlanmasına və tətbiq edilməsinə ehtiyac duyulur. Çalışacağıq III fəslimizdə bu barədə təkliflərimizi açıqlayaq.

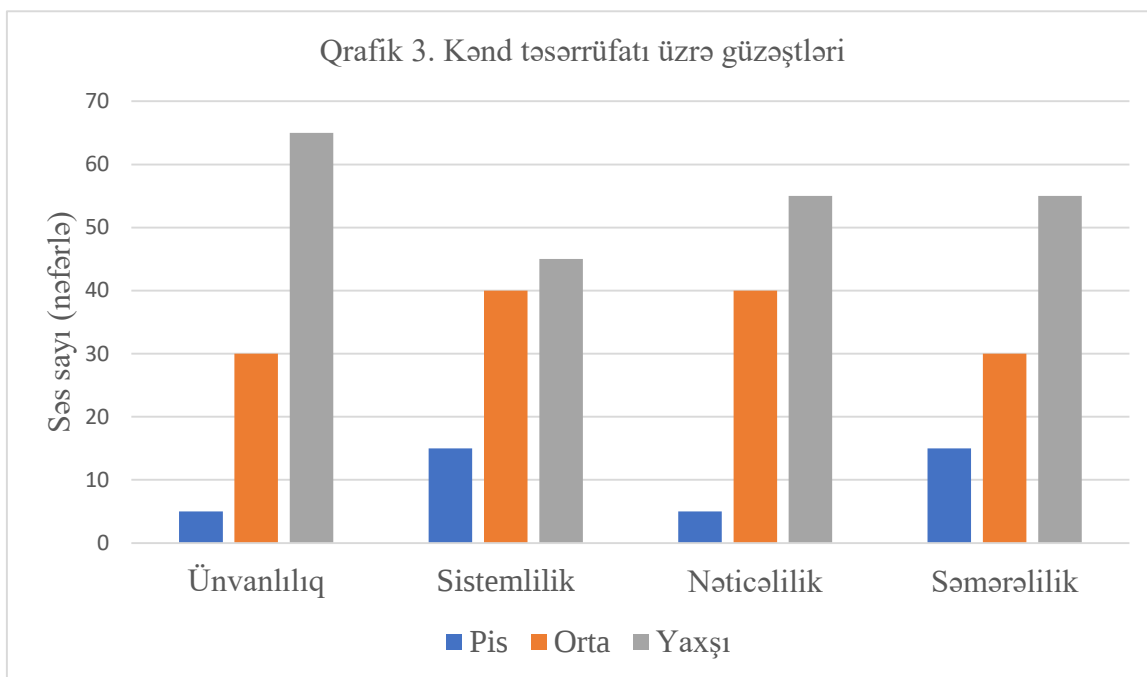
İqtisadi vergi güzəştlərinə gəldikdə isə, ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplərinə riayət olunma səviyyəsi investisiyanı təşviq edən vergi güzəştlərində və kənd təsərrüfatı üzrə vergi güzəştlərində aşağıdakı kimidir.

Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

2 və 3 sayılı qrafiklərdən aydın olduğu kimi sorğu iştirakçılarının əksəriyyəti ünvanlılıq prinsipinin riayət olunma səviyyəsini həm investisiyanı təşviq edən vergi güzəştlərində və həmçinin kənd təsərrüfatı üzrə vergi güzəştlərində “yaxşı” qiymətləndirmişlər, xüsusilə kənd təsərrüfat üzrə vergi güzəştlərində bu göstərici təqribən 65% təşkil etmişdir. Respondentlərin qalan hissəsi əsasən “orta cavabı vermişlər, cüzi bir hissə istisna olmaqla. Sistemlilik prinsipində isə vəziyyət bir qədər fərqlidir, belə ki, demək olar hər iki vergi güzəşti növündə “yaxşı” və “orta” qiymət verənlərin sayı təqribən bərabərdir, çox az fərqlə “yaxşı” cavab verənlərin üstünlüyü hiss olunmaqdadır. Lakin diqqət çəkən digər məsələ, sistemlilik prinsipinin investisiyanı təşviq edən vergi güzəştlərində demək olar ki, sorğuda iştirak edənlərin

25%-i tərəfindən “pis” olaraq dəyərləndirilmişdir. Kənd təsərrüfatı üzrə isə bu göstərici 15% təşkil edir.

Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

Vəziyyəti təhlil edəsi olsaq, deməliyə ki, ümumi trend sosial vergi güzəştlərində olduğu kimi olsa da, iqtisadi vergi güzəştlərinin ünvanlılıq və sistemlilik prinsiplərində “pis” qiyməti verənlər diqqətə alınmalıdır, xüsusilə, investisiyanı təşviq edən vergi güzəştlərində sistemlilik prinsipi iştirakçıların ümumi səsələrinin 25%-ə bərabər olmuşdur ki, kifayət qədər yüksək rəy deməkdir. Bu əsnada həyəcan təbili çalmaqğın əsl vaxtıdır, nəticə bu sahədə açıq-aşkar nöqsanların olduğuna işarə edir və dərhal önləyici tədbirlərin alınmasını tələb edir. Kənd təsərrüfatında isə, vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olar, xüsusilə ünvanlılıq prinsipi üzrə qiymətləndirmə rekord həddə - 65% “yaxşı” qiyməti almışdır.

2.3. Vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilməsi

Vergi güzəştlərinin tətbiqi zamanı qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunma səviyyəsi onların nəticəsini əks etdirir. Lakin burada, həmin məqsədlərin və

nəticələrin dəyərləndirilməsi və müqayisə ediləbilən olması üçün kəmiyyətə ifadə edilə bilən göstəricilərin seçilməsi məsələsi ortaya çıxır. Bu göstəricilər müəyyən imkanlara malik olmalıdır ki, güzəştin məqsədinin tam yerinə yetirilməsi və eyni zamanda bu nəticənin məqbul və ya qeyri-məqbul olması ayırd edilə bilinsin. Hımçının bir güzəşt növünü bir neçə nəticəsinin ola biləcəyi ehtimalını da nəzərə almaq lazımdır. Tətbiq olunmuş vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün nəticələrin və bu nəticələrin əldə olunmasına çəkilmiş xərclər müəyyənləşdirilməlidir. Bu xərclərlə əldə edilmiş nəticələri müqayisə etməklə güzəştin səmərəliliyi haqqında fikir yürütmək mümkündür.

Tətbiq edilmiş vergi güzəştinin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmasını müəyyənləşdirmək üçün onun nəticəliliyinin qiymətləndirmək lazım olduğu kimi, bu məqsədlərin hansı xərclər hesabına əldə olunması isə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini şərtləndirir. Təbii ki, qarşıya qoyulan məqsədlərə böyük xərclər və büdcə itkiləri hesabına nail olmaq əsla yolverilməz bir haldır.

1. “Vergi və Tərəqqi” kitabının müəllifləri vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsinin və müvafiq qərarların qəbulu prosesinin aşağıdakı ardıcılıqla aparılmasını təklif edirlər (Məmmədov Ə.C. və b.,2015)

1. Vergi güzəştinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi: əgər nəticə yoxdursa və yaxud güzəşt gözlənilən nəticələrin əldə olunması üçün qənaətbəxş deyilsə, onda güzəştin ləğv edilməsi, dəyişdirilməsi və ya təkmilləşdirilməsi barədə qərar qəbul oluna bilər. Əgər gözlənilən nəticələr əldə olunmuşdursa, onda növbəti addımda güzəştin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aparılır.

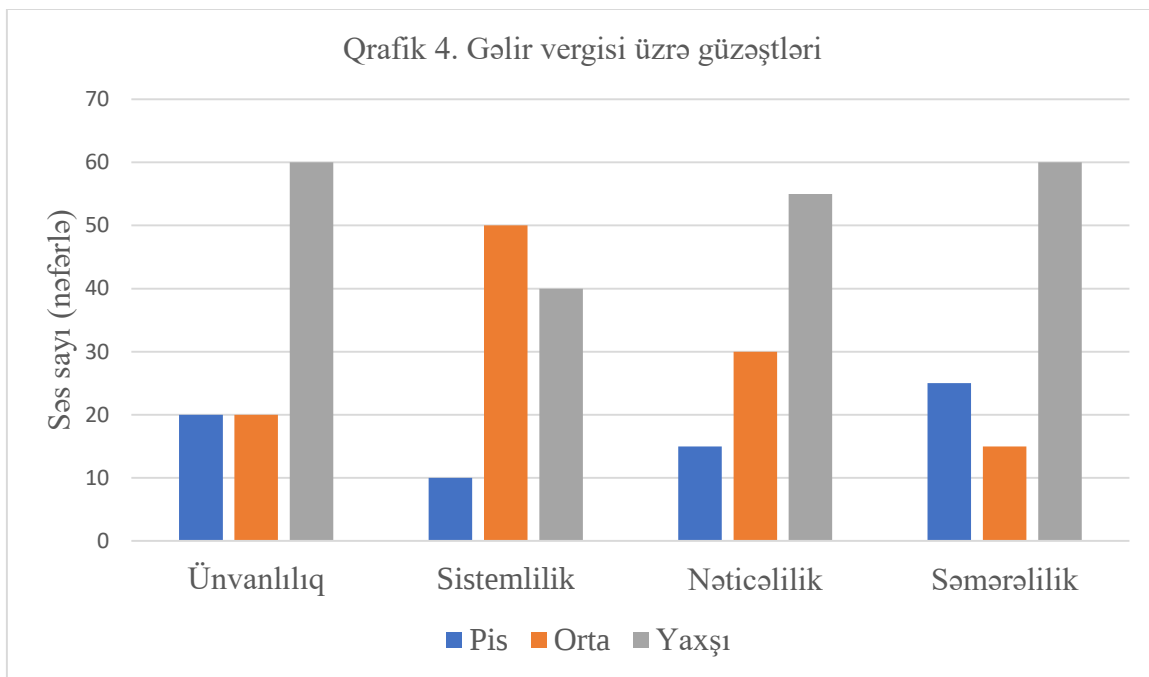
2. Nəticələri olan güzəştlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi: əgər səmərəlilik qəbul olunmuş və ya normativ səviyyəyə uyğundursa, onda güzəştin tətbiqi müddəti uzadılır; əgər səmərəlilik tələb olunan səviyyədən aşağıdırsa, onda ya güzəştin ləğv edilməsi, ya da təkmilləşdirilməsi barədə qərar qəbul oluna bilər.

Vergi güzəştlərinin konkret nəticələrinin, xərclərin və faydanın, nəticəlilik və səmərəlilik göstəricilərinin seçilməsinə yanaşmaların və onların normativ səviyyələrinin müəyyən edilməsi təqdim olunmuş hər bir güzəşt qrupu üzrə (sosial, investisiya, ümumi, xüsusi vergi rejimləri) xüsusi olaraq aparılmalıdır. Əgər vergi güzəştinin nəticələri bir necə göstərici ilə qiymətləndiriləcəksə, onda ümumi nəticənin qiymətləndirilməsi hər bir göstəricinin ümumi məqsədə görə prioritetliyinin müəyyən edilməsi əsasında (xüsusi çəkirlər), ekspert metodlarından (nümunə üçün, iyerarxiyaların təhlili metodu) istifadə etməklə aparıla bilər. (Məmmədov Ə.C. və b.,2015)

İndi isə, vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinə riayət olunma səviyyəsinin tədqiqi məqsədi ilə apardığımız sosial sorğunun ikinci hissəsinə keçid alaq.

Digər iki əsas və vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsində çox əhəmiyyətli prinsiplər olan vergi güzəştlərinin nəticəliliyi və səmərəliliyi prinsiplərinin sögür göstəricilərinə baxaq. Eynilə, əvvəlki prinsiplərdə olduğu kimi bu hissədə də nəticəlilik və səmərəlilik həm sosial vergi güzəştləri və həm də iqtisadi vergi güzəştləri prizmasından dəyərləndirilmişdir.

Sosial vergi güzəştləri arasında əsas yeri tutan fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə güzəştlərin nəticəlilik və səmərəliliyi respondentlər tərəfindən belə qiymətləndirilmişdir :

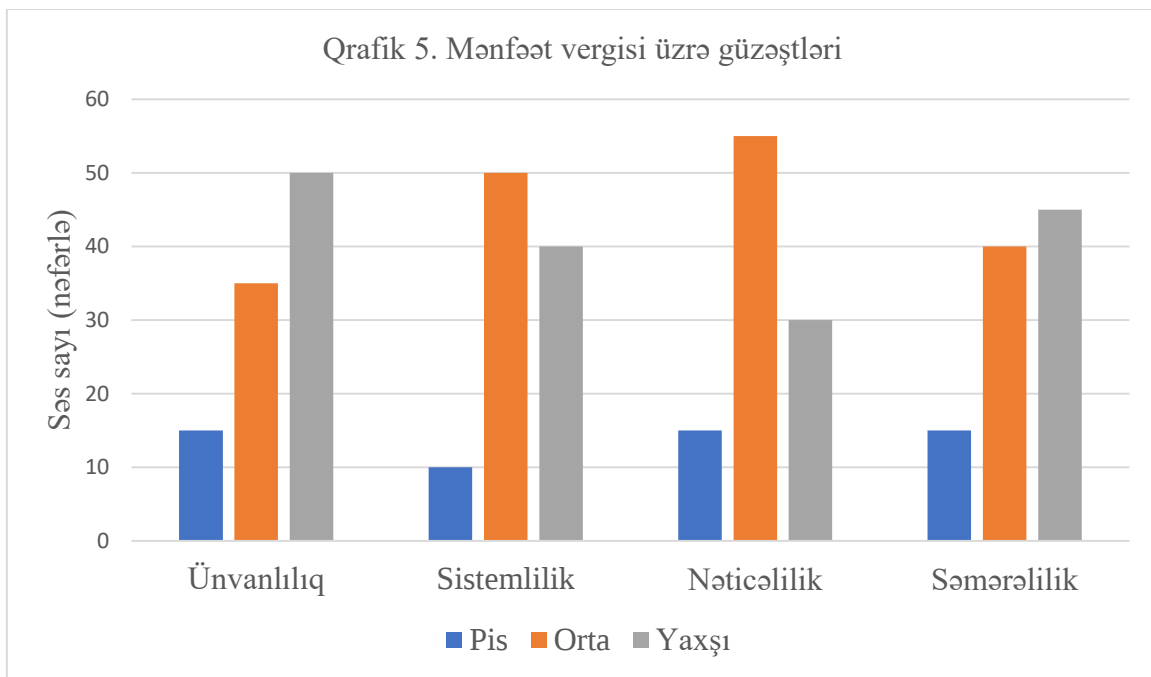

Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

4 sayılı qrafikdən gördüyümüz kimi gəlir vergisi üzrə güzəştlərdə nəticəlilik prinsipini iştirakçıların demək olar ki, yarıdan çoxu “yaxşı” olaraq qiymətləndirdiyi halda, 30% səs nəticəlilik prinsipinin səviyyəsini “orta”, 15%-i isə “pis” hesab edir. Bundan başqa daha bir maraqlı fakt isə, səmərəlilik prinsipinin qiymətləndirilməsində baş verir, belə ki, respondentlərin 2/3 hissəsi “yaxşı” qiymətini qeyd etsəldə digər qiymətlərə baxdıqda “pis” qiyməti verənlərin sayının “orta” cavabı verənlərin sayından çox olduğunun fərqiə varırıq.

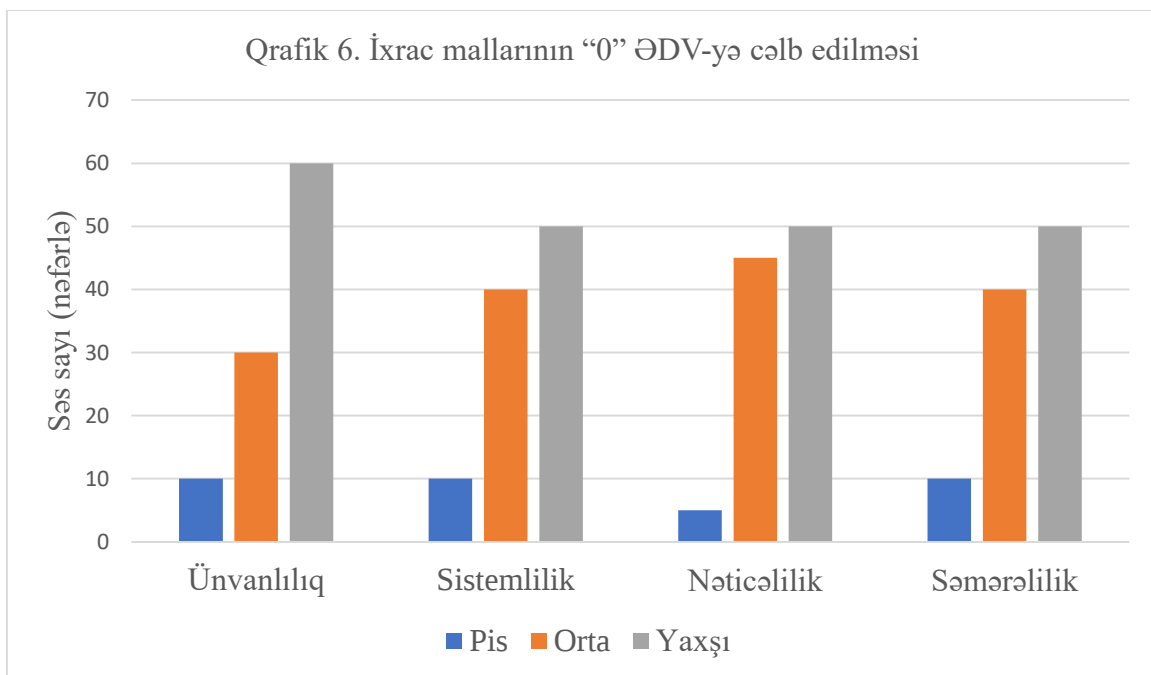
Gəlir vergisi üzrə güzəştlərin tətbiqində nəticəlilik və səmərəliliyin təhlilindən belə nəticə çıxartmaq olar ki, böyük əksəriyyət vəziyyətin yaxşı və orta olması qənaətinədir, lakin nəticəlilik prinsipində 15%, səmərəlilikdə isə 20% səs “pis” qiymətini göstərir və hətta səmərəlilik üzrə bu göstərici “orta” göstəricini üstəliyin.

Bu da öz növbəsində vəziyyətin birmənalı olaraq məqbul qiymətləndirilməsinə maneə olur. Buna görə də, gəlir vergisi üzrə islahatların aparılmasına ehtiyac duyulur. Bəlkə də, yeni qəbul olunan dəyişiklər bir müddətdən sonra tam oturuşandan sonra vəziyyət tam müsbət istiqamətdə dəyişəcəkdir.

Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

Daha sonra iqtisadi vergi güzəştlərinə olan mənfəət vergisi üzrə güzəştlər və ixrac mallarının “0” ƏDV-yə cəlb edilməsi üzrə nəticəlilik və səmərəliliyinin monitorinqinə nəzər saldıqdan aşağıdakı mənzərənin şahidi oluruq.

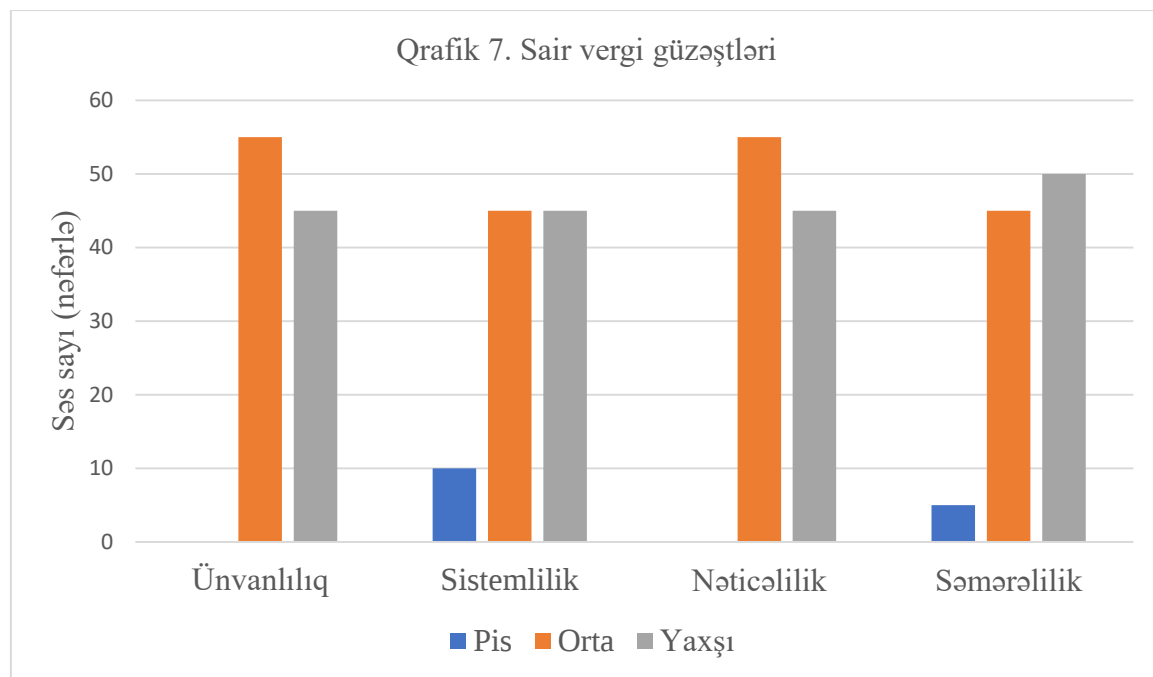
Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

Hər iki vergi güzəşti üzrə nəticəliliyin qiymətləndirilməsində əsasən respondentlərin “yaxşı” və “orta” qiymətləri verdiyini görmək olur və xüsusilə mənfəət vergisi üzrə güzəştlərdə “orta” qiyməti verənlərin payı 55%-ə bərabərdir.

Səmərəlilik prinsipində də ümumi trend demək olar ki bərabərdir. Uyğun olaraq, “yaxşı”, “orta” və “pis” qiymətlərini verən iştirakçıların payları mənfəət vergisi üzrə 45%, 40% və 15%; ixrac mallarına “0” ƏDV-yə cəlb edilməsi üzrə isə 50%, 40% və 10% təşkil etmişdir.

İqtisadi vergi güzəştləri qrupuna daxil olan mənfəət vergisi üzrə güzəştlər və “0” dərəcə ƏDV-yə cəlb olunma üzrə nəticəlilik və səmərəliliyin monitoring nəticəsi hər iki vergi növündə demək olar ki, eyni trend üzrə gedir və əksər rəylər müsbət yöndədir. Lakin mənfəət vergisi üzrə hər iki prinsip 15% “pis” cavabı almışdır, “0” dərəcə ƏDV-yə cəlb edilmədə isə bu daha az yəni uyğun olaraq 5-10% həcmindədir.

Sorğunun nəticəsi olaraq mənfəət vergisi üzrə tətbiq olunan vergi güzəştlərində olan bəzi çatışmazlıqların varlığı hiss olunur və onların həll edilməsi üçün kompleks tədbirlər layihəsi hazırlanmasına gərək var.

Mənbə: Müəllifin apardığı sosial sorğunun nəticələrinə əsasən.

Sonda sorğu iştirakçılarının sair vergi güzəştlərinin üzrə bütün prinsipləri qiymətləndirməsini öyrənmək çox yaxşı olardı. 7 sayılı qrafikdən çox aydın şəkildə görmək mümkündür ki, ünvanlılıq və nəticəlilik prinsiplərinin qiymətləndirilməsində ümumiyyətlə “pis” qiyməti verilməmişdir, maraqlısı da budur ki, hər iki prinsipdə səslərin 55%-i “orta” və 45%-i isə “yaxşı”-dır.

Sistəmlilik və səmərəlilikdə də vəziyyət təqribən eyni ssenari ilə davam edir, beləliklə, hər iki prinsipdə 45% respondentlərin rəyi “orta” olmasına rəğmən, digər hissələrin nisbəti sistəmlilik prinsipində 45% “yaxşı”, 10% isə “pis”; səmərəlilikdə isə 50% “yaxşı” və 5% isə “pis” olaraq qiymətləndirmişlər.

Ümumilikdə, sair vergi güzəştlərinin 4 əsas prinsipə riayət olunma səviyyələri haqqında fikirləri, qrafikdən də məlum olduğu kimi, çox müsbətdir və fərqli cavabların payı çox aşağı olduğu üçün belə bir qənaətə gəlmək olar ki, yuxarıda qeyd edilən əsas vergi güzəşti növlərindən başqa sair vergi güzəştlərinin tətbiqində 4 əsas prinsipə riayət olunma səviyyəsi olduqca qənaətbəxş və ürəkaçandır.

III FƏSİL. Vergi güzəştləri milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi vasitəsi kimi

3.1. Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi

Vergi güzəştləri dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə alət və vasitələrindən biri və ən əsas sayılan növlərindəndir. Bu sahənin dövlət üçün həssaslığı səbəbindən davamlı olaraq bu sahənin inkişafı məqsədilə monitorinqlərin edilməsi və aparılan təhlilin yekununda səmərəli şəkildə islahatların aparılmasını tələb edir. Vergilər Nazirliyi bu sahədə çoxlu işlər görür, sözü gedən islahatlara və məhz vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəliliyinin artırılmasına yönəlik dəyişiklərə misal olaraq 2019-cu ilin yanvar ayının 1-dən etibarən yeni dəyişikləri qüvvəyə minməsinə göstərmək olar. Lakin vergi sisteminin tam ədalətliliyi hətda yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrin belə arzuladığı və nail olmağa çalışdığı bir məsələdir. Buna görə də bu sahə müntəzəm olaraq inkişaf etdirilməlidir. Vergi güzəştlərinin göstəricilərini müəyyən edilməsi hal-hazırkı vəziyyətdə çoxlu maneə və çətinliklərlə şərtlənir. Belə ki, tətbiq olunan vergi güzəştləri nəticəsində dövlət büdcəsinə əslində daxil olmalı olan lakin güzəşt nəticəsində daxil olmayan vəsaitlərin ümumi həcmi haqqında informasiya hansı səviyyədədir? Bundan başqa elə vergi güzəştləri var ki, onların praktiki cəhətdən tətbiq edilməsi və ondan istifadə edilməsi səviyyəsi nə qədərdir? Ayrı-ayrı vergi güzəştlərinin səmərəliliyi vergi orqanları tərəfindən necə təyin olunur?

Hal-hazırda büdcə-vergi prosesinin idarə edilməsi, tənzimlənməsi və nəzarət olunması üzrə hərtərəfli mexanizmin yaradılması çox vacib məsələlərdəndir. Vergilər Nazirliyi bu sahədə bir çox tədbirlər həyata keçirir və ən son dəyişikliklərdə də bu özünü çox qabarıq əks etdirir. Vergi güzəştləri haqqında informasiyanı vergi ödəyicilərinin təqdim etdikləri vergi bəyannamələrindən əldə etmək mümkündür. Lakin bu informasiyalar çox ümumi olduğundan konkret bir fikir bildirmək və vergi güzəşti haqqında qərar qəbul etmək çətinləşir. Təəssüflər olsun ki, günümüzdə vergi

güzəştlərinin tətbiq edilməsinə görə dövlət büdcəsinə ödənilməyən hissənin həcmi barəsində dəqiq bir məlumat yoxdur. Bəzi güzəştlərin praktikada istifadə halları çox aşağı və ya yox dərəcəsindədir. Güzəştlərin tətbiq edilərkən qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunma səviyyəsi nə qədərdir? Vergi güzəştlərinin səmərəliliyi hansı vəziyyətdədir və ümumiyyətlə bu göstərici hesablanırmı və əgər, hesablanırsa hansı formada hesablanır?

Vergi güzəştləri dövlət siyasətinin və vergi siyasətinin bir parçası olaraq yuxarıda sadalanan meyarların araşdırılması və təhlil edilməsini tələb edir. Dövlət təşkilatları və məxsusən Vergilər Nazirliyi bu işdə yaxından tədqiqatçılara köməklik və dəstək nümayiş etdirməlidirlər ki, dəqiq nəticələr əldə etmək mümkün olsun.

Misal olaraq, Vergi Məcəlləsində maddəyə aid olmayan “hədiyyələrin, təhsil və ya mülkiyyət haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 1000 manatadək olan hissəsi, xaricdə mülkiyyət haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 2000 manatadək olan hissəsi, mirasların dəyərinin 20000 manatadək olan hissəsi” vergilərdən azad olunur. Lakin bu güzəştdən istifadə edən şəxslərin gəlirləri və aid olduğu sosial qrup haqqında məlumat varmı? Ümumiyyətlə belə bir güzəştlə onların ehtiyacı olub-olmaması necə aydınlaşdırılıb? Qazancları yetərli və daha artıq olan şəxslərin belə bir güzəştlərdən yararlanması nə dərəcədə düzgündür və mümkündür ?

Digər araşdırılması vacib məsələlərdən biri əsas vəsaitlərin amortizasiyası və təmir xərclərinin gəlirdən çıxılmasında güzəştlərin olması məsələsidir. Diqqət yetirsək bu sahədə iqtisadiyyatın bütün subyektləri yaxud vergi ödəyiciləri arasında heç bir ayrıcalıq nəzərdə tutulmamışdır. Hesab edirik ki, fərqli iqtisadi sahələr üçün, müəssisə və təşkilatların strukturları üzrə və başqa göstəriciləri üzrə bu güzəştlər fərqli olmalıdır. Çünki bu məbləğlər xərc kimi dövlət büdcəsinə ödəniləcək mənfəət vergisinin ümumi həcmindən çıxılır və dolayısı ilə bu məbləğdən güzəştin məqsədləri

istiqamətdə istifadə olunmalıdır. Lakin bu məqsədlərin icrasına riayət olunma səviyyəsi nə yerdədir və buna nəzərət olunurmu?

Qeyd edilənləri nəzərə alsaq, deməliyə ki, bütün bunlar vergi güzəştlərinin hərtərəfli informasiya bazasının formalaşdırılmasını şərtləndirir və mütəmadi monitorinqlərinin aparılmasını gərəkdir. Təhlil aparılarkən, hələ vergi güzəşti tətbiq edilməzdən əvvəl qarşıya qoyulmuş məqsədlərə hansı səviyyədə nail olunduğu araşdırılmalıdır. Bir çox güzəştlər ümumi olaraq tətbiq olunduğuna görə nəticələri və məqsədlərə nail olunma səviyyələri qənaətbəxş olmaya bilər. Fiziki şəxslərin gəlir və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və digər bir çox vergi növləri üzrə tətbiq edilən güzəştlərdə ünvansızlıq, systemsizlik onların nəticəlilik və səmərəlilik göstəricilərinə olduqca mənfi təsir göstərir. Bundan başqa vergi güzəşti nəticəsində sahibkar və müəssisələrin dövlət büdcəsinə ödəməyib öz istifadəsində saxladığıları vəsaitlərin hansı istiqamətdə istifadəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmadığından sözügedən məsələ onların nəticələrinə də təsirsiz düşür.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran çoxlu vergi güzəştləri tətbiq olunur ki, onların nəticəliliyi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Belə güzəştlərdən biri elə kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə tətbiq olunan vergi güzəştləridir, lakin təhlil etmək və ortaya çıxarmaq lazımdır ki, tətbiq olunan bu vergi güzəştləri qarşılığında sözü gedən sahənin inkişafı və dinamika hansı səviyyədədir? Təəssüflər olsun ki, kənd təsərrüfatı sahəsində tətbiq olunan vergi güzəştlərinin ünvanlılığı və dövlətin digər tənzimləmə tədbirləri ilə sistem halında tətbiqi səviyyəsi natamamlığı nəticəlilik və səmərəlilik göstəricilərinə də təsirsiz düşür.

Qeyd edilənləri əyani şəkildə sübut etmək və vəziyyəti göstərmək üçün bu sahədə tətbiq edilən güzəştlərin informasiya bazası lazımdır ki, göstəriciləri müqayisə etməklə mənzərəni təsvir etmək mümkün olsun. Lakin belə bir informasiya bazasının yoxluğu səbəbindən biz yalnız statistik hesabatlardan istifadə etməklə

ümumi də olsa vəziyyəti izah etmək fikrindəyik. Düşünürük ki, kənd təsərrüfatını iqtisadiyyatın digər sahələri ilə illər üzrə müqayisə etməklə bu sahədə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin nəticəliliyi və səmərəliliyi haqqında ümumi də olsa fikir bildirmək olar.

Cədvəl 4. İqtisadiyyatın sahələri üzrə ÜDM, faktiki qiymətlərlə

İllər	Cəmi	Sənaye	Kənd təsərrüfatı	Tikinti	Nəqliyyat və rabitə	Xalis vergilər	Digər sahələr
milyon manat							
2003	7146	2667	888	802	714	550	1526
2005	12523	6202	1138	1127	917	947	2192
2010	4265	21942	2 345	3440	3 160	2877	8702
2011	52082	28011	2644	4141	3488	3056	10743
2012	54744	27040	2814	5508	3639	3392	12351
2013	58182	26442	3122	6754	3581	3878	14406
2014	59014	24169	3139	7454	3727	4413	16111
2015	54380	17912	3359	6500	4330	4859	17420
2016	60425	22398	3389	6339	5134	4922	18246
2017	70135	28087	3949	6687	5876	5122	20414
Faiz							
2003	100	37	12	11	10	8	21
2005	100	50	9	9	7	8	18
2010	100	52	6	8	7	7	21
2011	100	54	5	8	7	6	21
2012	100	50	5	10	7	6	23
2013	100	45	6	12	6	7	25
2014	100	41	5	13	6	8	27
2015	100	33	6	12	8	9	32
2016	100	37	6	11	9	8	30
2017	100	40	6	10	8	7	29

Mənbə: www.stat.gov.az

4 sayılı cədvəldə iqtisadiyyatın sahələri üzrə ümumi daxili məhsul göstəriciləri verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi ÜDM-in əsas hissəsi sənayenin payına düşür. Müstəqilliyimizdən bəri kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədbirlər görülür və ildən ilə bu tədbirlərin miqyası və həcmi genişləndirilir. Kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə strateji yol xəritələrinin hazırlanması bu tədbirlərə misal ola bilər. Bu tədbirlərin əsas süjet xətti qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatın tək tərəfli inkişaf vəziyyətindən xilas etdirilməsidir. Burada kənd təsərrüfatı və digər sahələri inkişaf etdirməklə, dövlət neft sənayesindən olan asılılığı minimumlaşdırmaq siyasəti güdür. Xüsusilə, 2014-cü il yanvarın 1-dən kənd təsərrüfatı subyektlərinin 10 il müddətinə torpaq vergisi istisna olmaqla digər bütün vergilərdən azad olunmasına baxmayaraq, cədvəl-dən illər üzrə faiz artımının dəyişməz və ya cüzi dəyişdiyi fərqi varırıq və hətda iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı ən sonuncu pillədə qərarlaşır. Deyilənləri ümumiləşdirib deyə bilərik ki, təkcə kənd təsərrüfatı haqqında 2014-cü ildə qəbul olunan qanunun qüvvəyə mindiyi il istisna olmaqla digər illərdə artım demək olar ki, olmamışdır. Həmin ildə isə bu artım cəmi 1 % təşkil etmişdir. Nəticələr onu göstərir ki, bu sahədə tətbiq edilən vergi güzəştləri bu sahəyə marağın artırılmasında nəticəsi çox azdır və vəziyyət bu sahədə islahatların aparılmasını şərtləndirir.

5 sayılı cədvəldə isə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar göstərilmişdir. Aydın şəkildə cədvəldən görmək mümkündür ki, ildən ilə azalma müşahidə olunsada ümumilikdə bütün illər üzrə əsas kapitala investisiyaların həcmində əsas yeri sənaye tutur. Kənd təsərrüfatına investisiyaların artım dinamikası digər əsas iqtisadiyyat sahələrindən təkcə rabitə və informasiya sahəsinin göstəricilərini üstəliyin. Xüsusilə 2010-cu ildə kənd təsərrüfatının payı 4.2 % təşkil etmişdir.

Cədvəl 5. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya

İllər	Cəmi	Sənaye	Kənd təsərrüfatı	Tikinti	Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	İnformasiya və rabitə	Digər sahələr
milyon manat							
2003	3786	3008	37,4	12	338	56	336
2005	5770	4176	40,7	46	517	158	832
2010	9906	4276	431	114	2449	212	2422
2011	12800	5370	437,3	224	2516	312	3940
2012	15407	6040	649	499	2621	330	5269
2013	17851	7500	574	708	3570	200	5298
2014	17619	7640	364	2222	2441	156	4795
2015	15957	8500	355	2124	2200	335	2443
2016	15773	9950	325	2832	1392	199	1074
2017	17430	10610	618	2746	1778	172	1507
Faiz							
2003	100	79,4	1	0,3	9	1,5	9
2005	100	72,4	0,7	0,8	9	2,7	14,4
2010	100	43	4,4	1,2	24,7	2,1	24,4
2011	100	41,9	3,4	1,8	19,7	2,4	30,8
2012	100	39,2	4,2	3,2	17	2,1	34,3
2013	100	42	3,2	4	20	1,1	30
2014	100	43,4	2	12,6	13,9	0,9	27,1
2015	100	53,3	2,2	13,3	13,8	2,1	15,3
2016	100	63,1	2,1	17,9	8,8	1,3	6,8
2017	100	60,9	3,5	15,8	10,2	1	8,6

Mənbə: www.stat.gov.az

6 sayılı cədvəldə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondların ilin sonuna balans dəyərləri verilmişdir. Verilmiş cədvəldən məlum olduğu kimi, illər üzrə sahələr üzrə bölgü demək olar ki çox dəyişməmişdir, bununla belə illər artıqca kənd təsərrüfatında göstəricilərin 2003-2017 ci illər arasında təqribən 2 dəfə azaldığının şahidi oluruq.

Aparılan təhlilə əsasən deyə bilər ki, kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı məqsədilə tətbiq olunan çoxlu vergi güzəştlərinin olmasına baxmayaraq statistik rəqəmlər sözü gedən sahənin investisiya cəlbədiciliyin qənaətbəx olmadığını deməyə əsas verir. Nəticələrin tətqiqi bu sahədə çatışmazlıqların olduğunu göstərir və bunların aradan qaldırılması üçün islahatların aparılmasını zəruri edir. Belə problemlərdən – kənd təsərrüfatı üzrə sahələrin ayrı-ayrı növləri üzrə fərqli vergi güzəştlərin tətbiq

olunmaması, ev təsərrüfatlarının və digər təsərrüfat subyektlərinin bu sahəyə marağının artırılması üçün dövlətin digər tədbirlərində systemsizlik ola bilər. Əlbətdə, ətraflı şəkildə problemlərin öyrəlməsinə və düzgün qərarların verilməsinə çox böyük ehtiyac var.

Cədvəl 6. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondlar, ilin sonuna balans dəyəri ilə

İllər	Cəmi	Sənaye	Kənd təsərrüfatı	Tikinti	Nəqliyyat və rabitə	Digər sahələr
milyon manat						
2003	25412	11957	2765	977	2904	6810
2005	33939	19237	35	187	3657	6954
2010	66660	36834	600	2605	7396	14725
2011	74186	41591	5271	2912	8440	15972
2012	84262	47139	5612	3312	10255	17945
2013	95451	54730	5852	3840	11352	19677
2014	110678	66258	6106	4216	11782	22315
2015	1248	72535	6355	4371	13290	27458
2016	142855	8561	6891	5448	14746	30708
2017	152666	91579	7723	5693	15405	32266
Faiz						
2003	100	47,1	10,9	3,8	11,4	26,8
2005	100	56,7	8,8	3,2	10,8	20,5
2010	100	55,3	7,6	3,9	11,1	22,1
2011	100	56,1	7,1	3,9	11,4	21
2012	100	55,9	6,7	4	12,2	21,3
2013	100	57,3	6,1	4,1	11,9	20,6
2014	100	60	5,5	3,8	10,6	20,2
2015	100	58,5	5,1	3,5	10,7	22,2
2016	100	59,6	4,8	3,8	10,3	21,5
2017	100	60	5,1	3,7	10,1	21,1

Mənbə: www.stat.gov.az

3.2. Sosial vergi güzəştərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yolları

Sosial vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsinin əsas məqsədi aztəminatlı ailələrin və şəxslərin (təqaüdçülərin, əlillərin, müharibə iştirakçısı və onun ailəsinin, yetkinlik yaşına çatmamış və ya ali təhsil alan şəxsləri himayə edən insanlar və s.) maddi vəziyyətinin və sosial rifahının yaxşılaşdırılması eləcədə, sərəncamlarında qalan

gəlirlərinin artması, yaşayış və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, keyfiyyətli təhsil və tibb xidmətlərindən istifadə imkanlarının səviyyəsinin artırılmasını göstərmək olar

Bundan başqa fərdlər və ailələr arasındakı qazanılan gəlirlərdə bərabərsizliyinin azaldılması da güzəştlərin əsas məqsədlərindəndir.

Nəticəlilik və səmərəlilik göstəriciləri üzrə sosial vergi güzəştlərin əsas iki qrupa ayırmaq olar:

- a) Fiziki şəxslərdən üzrə vergi güzəştləri
- b) Hüquqi şəxslərin üzrə vergi güzəştləri

Fiziki şəxslərin aylıq gəlirlərinə tətbiq olunan vergi güzəştləri əsasən aşağıdakı meyarlara əsaslanı bilər. Birincisi bu güzəştə olan tələbat səviyyəsinə görə, ikincisi bu vergi güzəştinin vergi fiziki şəxs üçün əhəmiyyətliyi məsələsi.

Sosial vergi güzəştlərinə tələbat meyarı aşağıdakı indekslərlə ifadə oluna bilər:

- güzəştlərin tətbiqindən sonra sərəncamında qalan gəlirlərin ölkə üzrə yaşayış minimumunun bir və ya iki mislindən artıq olmayan şəxslərin əhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisi;
- güzəştlərinin nəzərdə tutulmadığı sərəncamında qalan gəlirlərin yaşayış minimumunun bir və ya iki mislindən artıq olmayan şəxslərin əhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisi;

Bu iki göstəricilərin mütləq qiyməti sosial vergi güzəştlərinə olan tələbatı, onların fərqi isə sosial vergi güzəştlərinin nəticəliliyinin göstəricisi ola bilər. Monitoring zamanı tətbiq olunmuş vergi güzəştinin ilk indeksinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması və onlar arasındakı fərqlin artması isə vergi güzəştinin nəticəliliyi və ya nəticəsizliyi haqqında fikir bildirməyə kömək edə bilər.

Vergi ödəyiciləri üçün tətbiq olunmuş vergi güzəştinin əhəmiyyətliyi isə bir çox üsullardan istifadə olunmaqla müəyyənləşdirilə bilər:

- vergi güzəştindən sonra ödənilməli olan vergilər üzrə orta illik yaxud orta aylıq qənaət məbləği;
- qənaətin məbləğinin vergi güzəştinin tətbiq olunduğu qrup üzrə illik və ya aylıq gəlirlərində xüsusi çəkisi;
- qənaətin məbləğinin ölkə üzrə yaşayış minimumuna nisbəti və.s.

Bu indikatorların qiymətlərinin hansı səviyyədə olması , Avropa və İEOÖ-in göstəriciləri ilə müqayisədə vəziyyəti vergi güzəştinin sonrakı taleyini təyin edən əsas amillərdən biri kimi vergi güzəştinin nəticəliliyi və səmərəliliyinin təhlilində birbaşa lazımlı olar bilər.

Sosial vergi güzəştlərinin məqsədyönlülüynü göstərən əsas məsələ güzəştin səmərəli olub-olmamasıdır. Vergi güzəştlərinə dövlətin gizli xərcləri prizmasından yanaşmaqla güzəştlərin səmərəliliyini dövlət büdcəsində itkilərin nəzərə alınması ilə müəyyənləşdirilir. Nəticəsi müsbət olan vergi güzəştlərinin dövlət büdcəsi gəlirlərinə və büdcə kəsrinə olan təsirinin hansı səviyyədə olması onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarı ola bilər. Sosial vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları olaraq aşağıdakılar irəli sürülə bilər:

- güzəştin tətbiq olunmasından sonra dövlət büdcəsində yaranan itkilərinin büdcənin ümumi gəlirlərində xüsusi payı;
- güzəştin tətbiq olunmasından sonra dövlət büdcəsində yaranan itkilərinin büdcənin vergi xərclərində xüsusi payı;
- güzəştin tətbiq olunmasından sonra dövlət büdcəsində yaranan itkilərinin büdcə defisitində xüsusi payı;

Tətbiq olunan vergi güzəştlərinin nəticəliliyini və səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün informasiya bazasına ehtiyac duyulur. Bunun üçün Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyəti aparan fiziki və hüquqi şəxslərin dövlət vergi orqanlarına təqdim etdikləri “Muzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyində tutulan vergi bəyannaməsi” adlı hesabatlardan götürmək olar. Bununla da sadə hesablamalar aparmaqla tətbiq edilmiş güzəştlərin nəticəliliyi haqqında fikir söyləmək

olar. Lakin bu məlumatlar fiziki şəxslərin ailə vəziyyətini, digər gəlirlərini düzgün və tam şəkildə əks etdirə bilmədiyinə görə biz statistik məlumatlardan istifadə edəcəyik.

Cədvəl 7. 2017-ci ildə yaşayış yerləri üzrə ev təsərrüfatının adambaşına gəlirə görə bölgüsü (%-lə)

	Ölkə üzrə cəmi	Şəhər yerləri	Kənd yerləri
Bütün ev təsərrüfatları	100	100	100
110 manatadək	0	0	-
110,1 - 120,0	0,7	0,6	0,8
120,1 - 130,0	0,8	0,9	0,7
130,1 - 140,0	1,4	1,5	1,3
140,1 - 150,0	2,0	2,0	2,1
150,1 - 160,0	3,0	3,0	3,1
160,1 - 170,0	4,7	4,4	5,0
170,1 - 180,0	5,4	4,6	6,5
180,1 - 190,0	6,5	5,5	7,7
190,1 - 200,0	6,2	5,5	7,1
200,1 - 210,0	6,6	5,8	7,6
210,1 - 220,0	6,1	5,5	6,8
220,1 - 230,0	6,1	6,1	6,2
230,1 - 240,0	5,5	5,5	5,4
240,1 - 250,0	5,0	4,7	5,4
250,1 - 270,0	8,5	8,1	8,9
270,1 - 300,0	9,0	9,3	8,6
300,1 - 350,0	9,8	11,0	8,1
350,1 - 400,0	5,0	5,7	4,1
400,1 - 450,0	2,9	3,6	2,0
450,1 - 500,0	1,9	2,6	1,1
500,1 - 550,0	1,1	1,4	0,6
550 və çox	1,8	2,7	0,8

Mənbə: www.stat.gov.az

2019-cü il yanvar ayının 1-dən etibarən Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliyə görə neft-qaz sahəsində fəaliyyəti olmayan və qeyri-dövlət sektoruna aid edilən işəgötürənlərlə əmək müqaviləsi bağlamış fiziki şəxslərin əmək haqqına düşən vergi yükü əhəmiyyətli dərəcədə azaldılaraq vergi cəlb edilən aylıq gəlirlərin 8000 manatadək olduqda 0%-lə 8000 manatdan çox olduqda isə 8000 manatdan artıq olan hissənin 14%-i həcmində gəlir vergisi ödəyəcəklər. Ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının adambaşına gəlirə görə bölgüsünün strukturunun təhlil onu göstərir ki, ev təsərrüfatlarının 98.2 %-i 550 manatdan aşağı əmək haqqı alır. Təbii ki, yeni

dəyişiklik nəticəsində tətbiq edilən güzəşt ümumilikdə az bir qism istisna olmaqla bütövlükdə ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının gəlir vergisindən azad olunduğunu göstərir.

Cədvəl 8. 2017-ci ildə yaşayış yerləri üzrə şəxslərin adambaşına gəlirə görə bölgüsü (%-lə)

	Ölkə üzrə cəmi	Şəhər yerləri	Kənd yerləri
Bütün ev təsərrüfatları	100	100	100
110 manata qədər	0,0	0,0	-
110,1 - 120,0	0,8	0,7	0,9
120,1 - 130,0	1,0	1,1	0,9
130,1 - 140,0	1,7	1,9	1,5
140,1 - 150,0	2,5	2,5	2,4
150,1 - 160,0	3,7	3,7	3,7
160,1 - 170,0	5,5	5,1	5,9
170,1 - 180,0	6,5	5,5	7,6
180,1 - 190,0	7,4	6,3	8,7
190,1 - 200,0	7,0	6,4	7,7
200,1 - 210,0	7,2	6,4	8,0
210,1 - 220,0	6,5	6,1	7,1
220,1 - 230,0	6,2	6,0	6,4
230,1 - 240,0	5,6	5,8	5,4
240,1 - 250,0	5,0	4,8	5,3
250,1 - 270,0	8,3	8,0	8,7
270,1 - 300,0	8,2	8,6	7,6
300,1 - 350,0	8,3	9,7	6,6
350,1 - 400,0	3,7	4,4	2,9
400,1 - 450,0	2,0	2,6	1,3
450,1 - 500,0	1,2	1,6	0,6
500,1 - 550,0	0,6	0,8	0,4
550 və çox	1,2	1,7	0,6

Mənbə: www.stat.gov.az

8 sayılı cədvələ nəzər yetirdikdə isə yaşayış yerləri üzrə şəxslərin adambaşına gəlirlərə görə bölgüsündə 2017-ci ilin göstəricilərinə əsasən şəhər əhalisinin gəlirlərinin 98.3 %-i, kənd əhalisinin isə 99.4%-i 550 manatdan aşağıdır. Belə olan halda, tətbiq olunan vergi güzəştləri bütövlükdə həm ölkə üzrə və xüsusilə də kənd əhalisinin gəlirlərinin mütləq əksəriyyətini əhatə edir. Bu vəziyyətdə sosial vergi güzəştlərinin əsas məqsədlərindən olan az təminatlı şəxslərin və ailələrin sosial təminatının yaxşılaşdırılması və yoxsulluq və digər problemlər öz həllini tapmış olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qeyd etdiyimiz kimi, vergilər və məxsusən vergi güzəştləri iqtisadiyyatın tənzimlənməsi işində dövlətin əsas alət və vasitələrindəndir. Vergi güzəştinin mahiyyətinə fikir verdikdə, bu güzəştlərə dövlət büdcəsinə daxil olmalı olan lakin dövlətin güzəşt etməsi nəticəsində vergi ödəyicilərinin öz sərəncamlarında qalan vəsaitlərdir. Başqa sözlə desək, vergi güzəştləri dövlətin gizli xərcləridir. Həmin bu xərclərin ümumi həcmi, ünvanlılığı, nəticəliliyi, səmərəliliyi və hesabatlılığı dövlət üçün ən prioritet məsələlərdəndir. Sadalananların müəyyənləşdirilməsi üçün tətbiq edilən vergi güzəştlərinin nəticələrinin təhlili üçün informasiya bazasının yaradılmasına ehtiyac vardır. Məhz informasiya bazasının yoxluğu səbəbindən biz tətqiqat işində sorğulardan istifadə etmək məcburiyyətində qaldıq. Beləliklə, vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinə riayət olunma səviyyələri respondentlər tərəfindən pis, orta və yaxşı kimi qiymətləndirilmişdir. Sorğunun nəticələrinin ümumiliyini nəzərə alaraq tam dəqiq olmasada prinsiplərin vəziyyəti barəsində müəyyən təsəvvür formalaşdırmaqda və ümumi fikir bildirməkdə yardımçı olmuşdur.

Sorğunun nəticələrinə gəldikdə isə sorğu iştirakçıları hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, ixrac mallarının “0” ƏDV-yə cəlb edilməsi, zərərin növbəti illərə keçirilməsi, sosial vergi güzəştləri, kənd təsərrüfatı üzrə güzəştlər, investisiyanı təşviq edən güzəştlər və sair vergi güzəştləri üzrə dörd əsas tətbiqi prinsip olan ünvanlılıq, sistemlilik, nəticəlilik və səmərəlilik prinsiplərini pis, orta və yaxşı kimi dəyərləndirmişlər. Ümumilikdə, əksər vergi güzəşti növlərində prinsiplər orta və yaxşı olaraq qiymətləndirilsə də, ara-sıra pis kimi dəyərləndirmələri nəzərə alsaq bu növlərdə çatışmazlıqların fərqi varmış olarıq. Təbii ki, çatışmazlıqların aradan qaldırılması və problemlərin həlli üçün vergi islahatlarının aparılmasına və müvafiq vergi güzəşti növlərində dəyişiklərin edilməsinə şərtləndirir.

İnformasiya bazasının mövcudluğu şəraitində vergi güzəştlərinin nəticəliyi və səmərəliyinin qiymətləndirilməsi və təhlili kifayət qədər sadələşmiş olcaqdır ki, bu da

sözü gedən vergi güzəştlərinin haqqında qərar qəbul etməyə kömək edəcəkdir. Nəticədə, vergi güzəştlərinin tətbiqində islahatların aparılması, onun dəyişdirilməsi və ya tamamilə ləğv edilməsi ilə bağlı düzgün və ədalətli qərarlar alınə bilər. Təəssüflər olsun mövcud şəraitdə vergi güzəştləri barəsində məlumat bazası çox məhduddur və istifadəyə açıq olan informasiya isə çox ümumi olduğundan doğru fikir bildirmək üçün yetərli deyil. Vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinin təhlili və monitorinqi məqsədilə belə bir informasiya bazasının yaradılması çox vacibdir. Biz bu informasiya bazasının strukturu barəsində təkliflərimizi vermək istərdik.

İnformasiya bazasının formalaşdırılması üçün ilk öncə vergi güzəştlərinin məqsəd (əhalinin sosial rifahının və yaşayış səviyyəsinin artırılması üzrə güzəştlər; investisiyanı təşviq edən vergi güzəştləri; ixracı stimullaşdıran vergi güzəştləri; kənd təsərrüfatının inkişafının artırılmasının üzrə vergi güzəştləri və.s.) və növlərinə (gəlir vergi üzrə vergi güzəştləri; mənfəət vergisi üzrə güzəştlər; “0” dərəcə ƏDV-yə cəlb olunma və.s.) görə qruplaşdırmaq olar. Növbəti mərhələdə isə ayrı-ayrı vergi güzəşti qrupu üzrə hesabatlığın təmin olunması üçün hesabat formalarının müəyyənləşdirilməsi və vergi güzəştinin tətbiqi qaydalarının hazırlanması olacaqdır. Bu hesabat forması ən sadə formada bu strukturda olmalıdır : vergi güzəşti tətbiq edilməmişdən əvvəlki məbləğ, tətbiq edilən vergi güzəşti və vergi güzəşti tətbiq edildikdən sonra vergi ödəyicisinin vergi ödəyicisinin dövlət büdcəsinə ödədiyi məbləğ. Bununla yanaşı təkcə ödənilən hissə yox güzəşt hissəsinin də hesablılığı vergi orqanları tərəfindən aparılmalıdır ki, nəticədə vergi güzəştlərinin nəticəliliyi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təhlili üçün bu hesablardan əldə edilmiş göstərici və əmsallardan istifadə edilə bilinsin. Yalnız bu halda dövlətin gizli xərci hesab edilən vergi güzəştlərinin ümumi həcmi haqqında təsəvvür formalaşa bilər.

Digər bir məsələ isə tətbiq edilən vergi güzəşti nəticəsində vergi ödəyicisinin dövlət büdcəsinə ödəmədiyi vəsaitin bu vergi güzəştinin tətbiqi məqsədləri istiqamətində istifadəsinə nəzarətin aparılmasıdır. Bu prosesə nəzarətin hansı səviyyədə olması

birbaşa olaraq güzəştin nəticəliyinə və səmərəliliyinə təsir edir. Əgər dövlət tərəfində bu güzəşt məbləğinin vergi ödəyicisi tərəfində hansı istiqamətdə istifadə edilməsinə nəzarət olunmursa və onun qarşısında heç bir öhdəli qoymursa, bu o demək olur ki, vergi güzəştlərinin tətbiqi məqsədlərinə riayət olunmur. Nəticədə nəticəlilik sual altına düşür. Dünya təcrübəsinə əsasən bu vəsaitlərin vergi güzəştlərinin tətbiqi məqsədləri istiqamətində istifadə edilmə səviyyəsi təqribən 30 %-dir. Lakin informasiya bazasının məhdudluğu səbəbindən bu göstəricinin Azərbaycan üzrə hesablanmasına maneə yaradır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

Azərbaycan dili:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı. 2019
2. Məmmədov Ə.C., Seyfullayev İ.Z. (2013). Vergi və investisiya mühiti. Bakı. 376 s.
3. Məmmədov F.Ə. və başqaları. (2015) Vergilər və vergitutma. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 512 s.
4. Kəlbiyev Y.A. (2005) Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. (Monoqrafiya), Bakı: "Elm", 468 s.
5. Kəlbiyev Y.A. (2012) Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı: "Elm", 488 s.
6. Rzayev P.Q. (2013). İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Bakı, "İqtisad Universiteti", 392 s.
7. A.F.Musayev, Y.A.Kəlbiyev, A.A.Hüseynov. (2012). Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Bakı. 232 s.
8. D.A.Bağirov. (2006). Vergi Nəzarəti (dərslik). Bakı, "Təfəkkür", 412 s.
9. Y.A.Kəlbiyev. (2004). Vergilər və Vergitutma: Sxem və Cədvəllərdə (dərs vəsaiti). Bakı, "Təfəkkür", 400 s.
10. Y.A.Kəlbiyev, T.M.Hümbətov. (2004). Vergilərin Hesablanması Dair Praktikum (dərs vəsaiti). Bakı, 396 s.
11. Seyfullayev İ.Z. (2011). "İnnovasiya yönümlü amortizasiya siyasətinin vergitutma cəhətləri", "Azərbaycanın vergi xəbərləri", №12, s. 49-68.
12. Seyfullayev İ.Z. (2011). "Vergi tənzimlənməsində özünü təşkil nəzəriyyəsinin tətbiqi məsələləri", "Azərbaycanın vergi xəbərləri", №10, s.83-94.

13. Seyfullayev İ.Z. (2012). “Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəripraktiki məsələləri”, “Azərbaycanın vergi jurnalı”, №6, s.125-138

Rus dili:

1. Смит А. (1993). Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга I-III, Москва. Изд-во “Наука”.
2. Теория и практика налогообложения. Под ред. Н.И.Малис. (2012). Москва. Магистр Инфра-М, 312 с.
3. “Налоговая политика в социально-экономическом развитии стран с переходной эконо- номикой”. Под ред. Р.С.Гринберга, З.Н.Кузнецовой. (2011). Санкт-Петербург. Изд-во Алетея,.-392 с.
4. Пансков В.Г. (2012). “Налоги и налогообложения: теория и практика” Москва. Изд-во Юрайт, 680 с.
5. Перов А.В., Толкушкин А.В. (2012). “Налоги и налогообложения”, Москва. Изд-воЮрайт, 899 с.
6. Пансков В.Г. (2012). Налоговые льготы: целесообразность и эффективность, Фи-нансы, №10, с. 34-36.
7. Гордеева О.В. (2010). Принципы эффективного налогового регулирования.Фи-нансы, №9, с. 33-36.
8. Петрикова Е.М. (2007). Роль амортизационной политики предприятия как инстру-мента стимулирования инвестиций в обновление основных фондов. Финансы и кре-дит, № 34 (274).
9. Барулин С.В. (2013). Организация системы мониторинга результативности и эффектив-ности налоговых льгот и преференций, ж-л Финансы, №4, стр. 26-31.

İngilis dili:

1. McGrattan, Ellen R., Prescott, Edward C. (2005) Taxes, Regulations, and the Value of U.S. and U.K. Corporations. “Review of Economic Studies”, part 72, 30p.
2. Orhan Erem Atesagaoglu. (2012). Taxes, Regulations And The Corporate Debt Market. “International Economic Review”, Vol.53, No.3, 26 p. Stony Brook.
3. Urooj Khan, Suresh Nallareddy, and Ethan Rouen. (2017). The Role of Taxes in the Disconnect Between Corporate Performance and Economic Growth. HBS Working Paper, No. 18-006, 61 p.
4. Suresh Nallareddy, Ethan Rouen, and Juan Carlos Suárez Serrato.(2018). Corporate Tax Cuts Increase Income Inequality. NBER Working Paper No. 24598, 46 p.
5. Jason Campbell Sharman. (2006). Havens in a Storm: The Struggle for Global Tax Regulation. Cornell University Press, 224 p.
6. Dennis J. Ventry, Jr. (2008). Cooperative Tax Regulation. Connecticut Law Review, Vol. 41, No. 2. 62 p.
7. Karen B. Brown. (2012). A Comparative Look at Regulation of Corporate Tax Avoidance. Washington. 384 p.
8. Turki Althunayan.(2010). Dealing with the Fragmented International Legal Environment: WTO, International Tax and Internal Tax Regulations. Riyadh. 253 p.

Türk dili:

1. Bahar Köse. (2009). Gelir Ve Kurumlar Vergisi Kanunlarında Yer Alan Muafiyet, İndirim Ve İstisnalara Yönelik Vergi Denetim Etkinliğine İlişkin Araştırma. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 125 s.

2. Mustafa Ünveren. (2016). Kamu Kurum Ve Kuruluşlarınca İşletilen Sosyal Tesislerin Kurumlar Vergisi Ve Katma Değer Vergisi Mükellefiyetleri. Denetim, (14), s.86-91.
3. Kibriye Baştürk. (2012). Vergi Teşvik Politikası Ve Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri. Konya, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 141 s.

Linklər:

1. www.taxes.gov.az
2. www.stat.gov.az
3. www.economy.gov.az

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Vergi Məcəlləsinə gəlir vergisi üzrə dəyişikliklər	36
Cədvəl 2. Fiziki şəxslərinin əmək haqqlarından tutulmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azalması	37
Cədvəl 3. İşəgötürənlərin şirkətlərin sosial sığorta üzrə tutulmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azalması	38
Cədvəl 4. İqtisadiyyatın sahələri üzrə ÜDM, faktiki qiymətlərlə	53
Cədvəl 5. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya ..	55
Cədvəl 6. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas fondlar, ilin sonuna balans dəyəri ilə	56
Cədvəl 7. 2017-ci ildə yaşayış yerləri üzrə ev təsərrüfatının adambaşına gəlirə görə bölgüsü (%-lə)	59
Cədvəl 8. 2017-ci ildə yaşayış yerləri üzrə şəxslərin adambaşına gəlirə görə bölgüsü (%-lə).....	60

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Sosial vergi güzəştləri.....	41
Qrafik 2. İnvestisiyanı təşviq edən vergi güzəştləri.....	42
Qrafik 3. Kənd təsərrüfatı üzrə güzəştləri.....	43
Qrafik 4. Gəlir vergisi üzrə güzəştləri	46
Qrafik 5. Mənfəət vergisi üzrə güzəştləri.....	47
Qrafik 6. İxrac mallarının “0” ƏDV-yə cəlb edilməsi.....	47
Qrafik 7. Sair vergi güzəştləri	48